

Wolf Gruner

**PROTEKTORAT
ČEŠKA I MORAVSKA***

*Wolf Gruner, "Protectorate of Bohemia and Moravia", in: *The Greater German Reich and the Jews Nazi Persecution Policies in the Annexed Territories 1935–1945*, ed. by Wolf Gruner, Jörg Osterloh (Berghahn, 2015), 99–135

Prije aneksije

Kao što je slučaj sa Njemačkom, kraj Prvog svjetskog rata, čije posljedice su dramatično promijenile kartu i odmjer snaga u Srednjoj i Istočnoj Evropi, nosio je sjeme za budući razvoj situacije u Češkoj i Moravskoj. Nova Čehoslovačka republika koja je osnovana kao država proizašla iz Austrougarske imperije, uključivala je većinu Čeha i Slovaka te manjine Njemaca, Jevreja, Mađara, Poljaka i Rusina.¹ Proglašenje nezavisnosti 28. oktobra 1918. garantovalo je jednaka prava i političko zastupanje za sve grupe stanovnika, uključujući i manjine. U isto vrijeme, priznanjem jevrejske nacionalnosti, nova vlada je slijedila cilj slabljenja njemačkog i mađarskog kontingenta u zemlji. Njemački kontingent podrazumijevao je većinu od 350,000 Jevreja u novoosnovanoj republici, a većina njih govorila je njemački jezik.²

Do 1921. godine, više od 13 miliona ljudi činjelo je u Čehoslovačkoj, zajedno sa 6.840.000 Čeha, skoro dva miliona Slovaka te malo više od tri miliona Nijemaca.³ Do kraja 1930, broj stanovnika je porastao na skoro 15 miliona, a većina je živjeća na zapadu, tj. U Češko, Moravskoj i Šleskoj, a četiri miliona na istoku, tj. u Slovačkoj i Zakarpatju. U glavnom gradu Pragu u to vrijeme živjelo je 900,000 ljudi.⁴

U Češkoj, Česi su činili dvije trećine populacije, a Nijemci jednu trećinu. U Moravskoj, 74 posto stanovništva bili su Česi, a 23 posto Nijemci. Međutim, zbog niske stope nataliteta, njemačka populacija se smanjivala.⁵ Dok su Česi i Slovaci u sklopu nove države dobili kulturne i političke slobode, Nijemci su izgubili privilegovani status koji su uživali u periodu habsburške vladavine. Stoga, mnogi u odbili novonastalu republiku te su zahtijevali ujedinjenje čeških regija u kojima se govori njemački jezik sa novoformiranom Republikom Njemačka Austrija.⁶ Pored novih zvaničnih jezika, češkog i slovačkog, manjine su mogle

zvanično koristiti svoje jezike za komunikaciju sa lokalnim vlastima, u područjima u kojima su te manjine činile najmanje jednu petinu stanovništva. Nijemci su dobili dodatna prava manjina, uključujući zastupanje u parlamentu i općinskim vijećima, kao i pristup kulturi i obrazovanju. U toku 1935. godine, 97 posto njihove djece pohađalo je njemačke škole.⁷

Nacionalna euforija u periodu neposredno nakon rata pojačala je postojeći antisemitizam u Češkoj i Moravskoj, ali koji je i dalje bio neznatan u poređenju sa onim u susjednim zemljama.⁸ U svakom slučaju, bilo je pojedinačnih izoliranih slučajeva, a dešavale su se i pljačke trgovina i stanova u Pragu. U malom gradu Holešovu (Hollerschau), članovi vojne jedinice i mještani grada uništili su stanove i kancelarije uprave. Posljedica trodnevnog pogroma je smrt trojice Jevreja. Nešto kasnije, 1927. godine, u Čehoslovačkoj je formirana fašistička stranka bazirana na italijanskom modelu te je time antisemitizam počeo osvajati i medije.⁹ Međutim, osnivač države, predsjednik Tomáš G. Masaryk, borio se svim mogućim sredstvima protiv takvih trendova.¹⁰

Od 350.000 Jevreja koji su 1921. živjeli u Čehoslovačkoj, pola njih se izjasnilo da su Jevreji po nacionalnosti (11.251 od 79.777 u Češkoj; 19.06+16 od 45.306 u Moravskoj), a ostali su se izjasnili kao Česi, Nijemci ili Mađari.¹¹ Mnogi od njih govorili su više jezika. Koncept kulturološke hibridnosti prije svega se primjenjivao na Jevreje u Pragu,¹² koji su živjeli u neposrednoj blizini drugih grupa češkog društva.¹³ Osnivanje republike praćeno je uspostavom češkog jevrejskog pokreta koji zagovara univerzalno izjednačavanje. Raznolika jevrejska populacija podrazumijevala je i cioniste koji su podržavali imigraciju Jevreja u Palestinu i zagovarali osnivanje jevrejske države te veliki broj ortodoksnih Jevreja koji su se strogo protivili i programu izjednačavanja i programu cionista.¹⁴ Uistinu, većina Jevreja živjela je na istočnom dijelu zemlje, u Slovačkoj i Zakarpatju, gdje su činili 14 posto ukupnog stanovništva. S obzirom na to da se 90 posto Jevreja iz ove regije i po nacionalnosti izjašnjavalo kao Jevreji, težili su zagovaranju ortodoksnih vjerskih uvjerenja.¹⁵

Nakon 1918. godine, u Čehoslovačkoj su postojale tri jevrejske krovne organizacije koje su predstavljale zajednice Velikog Praga te češke i njemačke zajednice. Te organizacije su se 1926. godine udružile sa moravskim zajednicama kako bi osnovale Vrhovno vijeće koje je podupiralo učenje historije, religije i kulture Jevreja, s obzirom na to da je brojnost jevrejske populacije lagano opadala od kraja 19. stoljeća zbog prelaska s jedne na drugu vjeru, sekularizacije češkog društva te sve većeg broja miješanih brakova (30 posto 1933. godine). Sve su ovo bili znakovi snažne modernizacije Jevreja i činjenice da su bili prihvaćeni u češ-

kom društvu. Ukupno 356.830 Jevreja živjelo je u Čehoslovačkoj 1930. godine. Od tog broja, 7.301 (21.5%) živjelo je u Češkoj, a 41.250 (11.5%) u Moravskoj i Šleskoj, unutar 150 jevrejskih zajednica.¹⁶

Od približno deset miliona stanovnika u Češkoj i Moravskoj, 117.551 Jevreja činilo je samo 1 posto.¹⁷ Većina Jevreja živjela je u velikim gradovima. U Češkoj, skoro 50 posto (35.403) Jevreja živjelo je u Pragu. U Moravskoj, 25 posto njih (11.103) živjelo je u Brnu, a 15 posto (6.865) u Moravskoj Ostravi. Više od polovine svih Jevreja iz obje regije živjelo je u pet gradova sa više od 50.000 stanovnika. Omjer Jevreja iznosio je 4.2 posto stanovništva u Pragu i Brnu, 5.5 posto u Moravskoj Ostravi, 2.4 posto u Plzenu te 3.3 posto u Olomoucu. Kao što je slučaj u velikom dijelu Zapadne Evrope, većina čeških Jevreja, tj. 60 posto, radila je u oblasti trgovine i razmjene, 14 posto u javnom sektoru, a samo nekolicina u oblasti poljoprivrede. Mnogi Jevreji su stekli ugled u polju kulture i politike.¹⁸

U novoj republici uspostavljena je politička atmosfera sa različitim strankama. Čehoslovačka socijaldemokratska radnička partija, Čehoslovačka socijalistička partija (od 1926. Narodna socijalistička partija) te Republička partija poljoprivrednika i zemljoradnika (tzv. Poljoprivredna partija) redovno su činile većinu zastupništva u parlamentu.¹⁹ I njemačka manjina imala je zastupništvo u parlamentu – prilično upadljive tri „njemačke partije“ koje su učestvovala u vladi od 1926. godine. Međutim, nakon što je 1930-ih godina razvijen narodni socijalistički pokret u oblasti južnih Sudeta, vlada u Pragu je reagovala vršeci politički pritisak koji je doveo do raspada radikalnih partija. Nakon 1933. godine, većina članova tih partija pridružila se novoosnovanom Sudeten German Home Frontu (Sudetendeutsche Heimatfront) koji je predvodio Konrad Henlein te kojem je naziv kasnije promijenjen u Sudetska njemačka partija (Sudetendeutsche Partei). U svjetlu Hitlerovog „uspjeha“ ova partija je osvojila više od milion glasova na parlamentarnim izborima 1935. godine te je time postala najjača politička struja sudetskih Njemaca. Nakon aneksije Austrije, kada je Henlein pozvao sve Nijemce iz Čehoslovačke da se pridruže njegovoj partiji, ugašeno je nekoliko njemačkih stranaka, kao što su Liga farmera (Bund der Landwirte) i Njemačka kršćansko-socijalna narodna partija (Deutsche Christlichsoziale Volkspartei). Henlen je tada otvoreno promovirao politiku inspirisanu nacističkom državom i njenim antisemitizmom.²⁰

Antisemitski pokret u Čehoslovačkoj republici dobio je pravi zamah već sredinom 1930-ih. Bio je usmjeren protiv „jevrejskog boljševizma“, a naročito protiv velikog broja izbjeglica, imajući u vidu da su od 1933. godine hiljade protjeranih osoba, prvo iz Rajha a potom i iz Austrije, utočište pronašle u Čehoslovačkoj. Na

početku, i vlada i stanovništvo su prihvatili prve izbjeglice. Međutim, od sredine 1930-ih, rastući pritisak desno orijentisanih političkih struja doveo je do restriktivnije imigracijske politike u Čehoslovačkoj republici.²¹

Nacistička država se smatrala predstavnikom „Velike njemačke narodne zajednice“ (*Volksgemeinschaft*) te je stoga držala da ima pravo da se miješa u život i politiku drugih država.²² Za razliku od nje, čehoslovačka vlada je shvatila te intervencije kao izraz tradicionalnog svenjemačkog imperijalizma.²³ Pritisak na Čehoslovačku je nastavljen i iz vana i iznutra, a predsjednik koji je osnovao republiku, Masaryk, odstupio je s dužnosti 1935., a umro 1937. godine. Situacija se zaoštrila u ljeto 1938., nakon isteka njemačko-poljskog dogovora o Gornjoj Šleskoj 1937. godine²⁴ te nakon aneksije Austrije u martu 1938. godine. Dominantne karakteristike sudetske regije činili su nacistički metež, organizirano nasilje, kao i bojkoti protiv jevrejskih i čeških preduzetnika.²⁵ Iako je Čehoslovačka u septembru 1938. godine Nijemcima dala mnogo važnih sloboda (mada im nikada nije odobrila autonomiju), Velika Britanija i Francuska su, s pravom se bojeći rata, popustile Hitlerovom zahtjevu koji je jasno iznesen u Nirnbergu, a koji se odnosio na samoopredjeljenje sudetskih Nijemaca i ustupanje teritorije. Propisi iz Minhena su zapravo podijelili mladu republiku na tri dijela. Slovačka je dobila široku autonomiju; Čehoslovačka ne samo da je izgubila tri desetine teritorije, četvrtinu stanovništva i nebrojene prirodne izvore u korist Njemačke, nego je izgubila i hiljadugodišnju (i dobro utvrđenu) granicu. U novoanektiranoj sudetskoj regiji, tokom sljedećih dana i sedmica, snage Gestapa uhapsile su hiljade „neprijatelja Rajha“, što je rezultiralo ogromnim brojem izbjeglica.²⁶

U novembru 1938. godine, Čehoslovačka je registrovala 13.392 izbjeglice po vjerskoj pripadnosti. Taj broj se do decembra povećao na 15.186, iako su se mnogi od tih ljudi po nacionalnosti izjašnjavali kao Česi.²⁷ Prema uredu za statistiku u Pragu, više od 259.000 osoba jevrejske vjeroispovijesti živjelo je smanjenoj češkoj državi. Osim izbjeglica, 99.000 Jevreja živjelo je u Češkoj, Moravskoj i Šleskoj; 87.000 u Slovačkoj te 66.000 u Zakarpatju. Vlada koju je imenovao Edvard Beneš prije nego što je krajem septembra otišao u izgnanstvo, u diktatorskom stilu je, na čelu sa Janom Syrovým, predvodila Drugu Republiku, zabranila je komunističku partiju te osnovala jedinstven sindikat. Krajem novembra 1938., Emik Hácha je izabran za predsjednika te je formirana vlada Rudolfa Berana. Bez obzira na to, došlo je do pojačanog pritiska koji su iznutra vršili etnički Nijemci (*Volksdeutsche*), a izvana nacistički režim.²⁸

Potreba za osiguranjem skloništa i namirnica za stotine hiljada čeških i njemačkih izbjeglica uzrokovala je ozbiljne društvene i političke tenzije u češkom

društvu. Hitler nije vidio interes u primanju etničkih Nijemaca sa teritorije češke države. Što se njega ticalo, oni su trebalo doprinijeti daljoj destabilizaciji Čehoslovačke republike. Izgon velikog broja Jevreja iz sudetske regije i njihov prebjeg u Čehoslovačku, doprinijeli su rastu antisemitizma. Praška vlada je 28. januara 1939. naredila deportaciju Jevreja koji su imigrirali od 1914. godine, isključujući državljane. Vojska je službenike Jevreje poslala na dopust; ljekari Jevreji su morali napustiti svoje pozicije u javnim bolnicama. Njemački univerziteti, škole i dnevne novine otpustili su predavače, nastavnike i novinare jevrejske vjeroispovijesti. Češke novine počele su objavljivati članke antisemitskog sadržaja. Kao rezultat izгона, 14.000 Jevreja napustilo je republiku. Ustvarim odluka da odu spasila je mnoge živote²⁹, jer je do oktobra 1938. Hitler već naredio njemačkim odbrambenim snagama (njem. Wehrmacht) da se pripreme za nasilno „uništenje onog što je ostalo od češke države (njem. Resttschehei)“.³⁰

Prve sedmice nakon aneksije

U jutro 15. marta 1939, nakon što su predsjednik Hácha i ministar vanjskih poslova František Chvalkovský pozvani u Berlin i prihvatili Hitlerov ultimatum koji se odnosio na okupaciju bez otpora³¹, njemačke odbrambene snage umarširale su na preostali dio teritorije Čehoslovačke republike. Dan prije toga, slovački dio republike najavio je nezavisnost pod njemačkom zaštitom.³² Hitler je doputovao u Prag, gdje je sljedećeg dana objavio da je „češko-moravska zemlja“ hiljadama godina pripadala „lebensraum (prostoru) njemačkog naroda“ te da će oni u skladu s tim postati dio Velikog njemačkog Rajha kao Protektorat Češke i Moravske. Najavio je i da će hitnim postupkom odobriti državnjanstvo Rajha Nijemcima koji žive u toj regiji te da oni od tog trenutka podliježu samo njemačkoj jurisdikciji. Stoga, kao tzv. Protektoratsangehörige (subjekti protektorata), Česi i Jevreji, čak i oni njemačkog porijekla, imali su status drugorazrednih građana.³³

S druge strane, Nijemcima u Protektoratu je odobreno zastupništvo u Reichstagu Velike Njemačke, što se dogodilo i nakon reintegracije Saarlanda i aneksije Sudetske oblasti.³⁴ Hitlerov dugoročni cilj bila je potpuna germanizacija češko-moravske regije naseljavanjem njemačkih seljaka.³⁵ Međutim, kratkoročno gledano, to nije bila opcija, pa je stoga češke regije pridružio njemačkom Rajhu, ali im je dao političku autonomiju.³⁶

Njemačka vojska je na početku bila izvršna vlast u Protektoratu. Sudetski Nijemac Konrad Henlein bio je rukovodilac civilne uprave (Chef der Zivilverwaltung; CdZ) u Češkoj, Josef Bürckel je bio na istoj poziciji u Moravskoj

– imao je iskustvo sa procesom aneksije jer je služio kao Rajhov komesar za re-integraciju Saarlanda (Reichkommissar für die Rückgliederung des Saarlandes), a nakon toga i kao Rajhov komesar u Beču. Rukovodioci civilne uprave trebalo je da uspostave njemačku upravu, nadziru češke vlasti te preuzmu odgovornosti policije. Zbog toga su Gestapo i SS na početku pali pod komandu vojske.³⁷ Takozvana Einsatzgruppen Službe državne sigurnosti (Sicherheitpolizei; SiPo) i Obavještajna služba (Sicherheitsdienst; SD) SS-a napredovali su direktno iza odbrambenih snaga – u Češkoj na čelu sa dr. Ottom Raschom (inspektor službe sigurnosti u Kasselu), a u Moravskoj na čelu sa dr. Franzom Walterom Stahleckerom (inspektor službe sigurnosti u Beču), koji su ranije već predvodili ein-satzgruppe u Sudetskoj regiji.³⁸ Za vrijeme okupacije Sovjetskog saveza, obojica su vodili Einsatzgruppen koje su počinile sistematska masovna ubistva Jevreja.

Hitler je 18. marta 1939. imenovao Freiherra Konstantina von Neuratha, bivšeg ministra vanjskih poslova Njemačke, za Reichprotektora za Češku i Moravsku.³⁹

Međutim, odbrambene snage (Wehrmacht) nisu prebacile izvršnu vlast na njega sve do sredine aprila.⁴⁰ Kao državni sekretar, Karl Hermann Frank zapravo je dobio poziciju zamjenika protektora. On je od 1937. bio zamjenik predsjednika Sudetske njemačke partije, a od 28. marta 1939. Viši vođa SS-a i policije (Höherer SS und Polizeiführer). Rođen je 1898. godine u Karlsbadu (Karlovy Vary), a nakon što je napustio studij prava i završio poslovnu školu u Pragu, Frank je do 1920. radio za općinsku upravu u Vitkovicama, a nakon toga kao samostalni računovođa. Do 1933. godine bio je član Njemačke narodne partije (Deutschnationale Partei), a od 1934. radio je za Sudeten German Home Front u Egeru (Cheb).⁴¹

Ured Reichprotektora u Pragu bio je sačinjen od centralne uprave i četiri glavna odjela: I Uprava, pravda i obrazovanje; II Ekonomija i finansije; III Transport i IV Politika kulture. Ovdje su radii i komandir Službe državne sigurnosti i Obavještajne službe, kao i komandir policije (*Ordnungspolizei*). Trideset pet regionalnih upravnika (Oberlandräte), koje je već imenovao vrhovni komandant vojske te koji su kontrolirali češke organe na nižim nivoima, postali su regionalni agenti Reichprotektora.⁴² Nacionalsocijalistička njemačka radnička stranka (NSDAP) nije formirala nikakve samostalne organizacije na okupiranim teritorijama. Regionalni uredi NSDAP-a u Protektoratu bili su podređeni uredima Gause u Sudetima, *Ostmark* u Bavarskoj te Gornjem i Donjem Dunavu.⁴³

Za razliku od Austrije i sudetske regije, Protektorat je dobio samostalni pravni status, ali koji se ipak nije primjenjivao na vanjsku politiku, vojna pitanja te pitanja prijevoza i komunikacija.⁴⁴ Češka vlada je nastavila s radom iako je je

kontrolirao Reichprotektor, a Česi su nastavili voditi Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo finansija, Ministarstvo obrazovanja i kulture, Ministarstvo pravde, Ministarstvo javnih radova, Ministarstvo poljoprivrede, Ministarstvo trgovine i zanata te Ministarstvo za socijalna pitanja.⁴⁵

Predsjednik Emil Hácha, koji je također ostao na svojoj poziciji, raspustio je češki parlament 21. marta 1939. godine. Tako je Hácha, konzervativni katolik, postao simbol kraja demokratije. Odobrio je antijevrejske mjere, ali je u isto vrijeme održavao veze sa češkim podzemljem, kao i Benešovim izbjeglim povjerenicima.⁴⁶ Uprkos tome, Hácha je u martu osnovao Narodno partnerstvo (Národní souručenství), pokret ujedinjenja koji je zamijenio češke stranke te koji je trebalo da funkcioniše kao narodna skupština i politička organizacija. Jevreji i žene su izostavljeni iz članstva. Narodno partnerstvo je veoma brzo imalo dva miliona članova, a 98,5 posto članova bili su Česi iz Protektorata.⁴⁷ Hácha je 27. aprila izmijenio nekoliko pozicija u češkoj vladi. General Alois Eliáš postao je predsjedavajući vlade, a njegovu poziciju potvrdio je i Reichprotektor. Eliáš je prethodno bio delegat Lige naroda, a nakon toga i ministar transporta u Beranovoj vladi. Iako su njegova politička uvjerenja bila slična Háchovim uvjerenjima (zbog kojeg je njegovao veze sa izbjeglim Česima), ministar pravde Jaroslav Krejčí oduševljeno je odao počast nacizmu.⁴⁸

U to vrijeme, 118.310 Jevreja (a možda i više), organiziranih u 136 zajednica, živjelo je na preostaloj teritoriji bivše češke države koju je Njemačka anektirala.⁴⁹ Početkom njemačke okupacije u martu 1939. godine, antijevrejsko nasilje izbilo je na nekoliko lokacija. U Olomoucu (Olmütz), Nijemci, a očigledno i Česi, spalili su mjesne sinagoge. U Vsetínu (Wesetin), sinagoge su spaljene čim onog trenutka kada su Nijemci ušli u grad. U gradu Iglau (Jihlava) Jevrejima je bilo zabranjeno da koriste tramvaje te im je bilo naređeno da čiste snijeg. Sinagoge su u tom gradu spaljene krajem marta. Pretpostavlja se da su češki fašisti u isto vrijeme uništili sinagoge u Moravskoj Ostravi (Mährisch-Ostrau) i Kinšperku na Ohri (Könisberg an der Eger). U prvim sedmicama okupacije, Gestapo je uhapsio više od hiljadu, a brzo nakon toga i više od 4.600, komunista, socijaldemokrata i njemačkih izbjeglica. Četvrtina uhapšenih, uglavnom jevrejskih migranata, završila je u koncentracionim logorima u Rajhu.⁵⁰

U Pragu, budućem glavnom gradu Protektorata, jevrejske institucije su zatvorene ili stavljene pod kontrolu Gestapa. Isto se dogodilo i u Beču u prvim danima nakon *Anschlussa* (aneksije).⁵¹ Otakar Klapka je i dalje bio Primator Praga (gradonačelnik), ali od 16. marta 1939. godine, sudetski njemački historičar i političar Josef Pfitzner, kojeg je imenovao vladin komesar (Regierun-

gskommissar) za općinsku upravu, djelovao je kao njegov zamjenik. Rođen je u Petersdorfu (Šleska) 1901. godine, a predavao je historiju istočne Evrope u Pragu. Sredinom 1930-ih, bio je član sudetske njemačke partije, a od maja 1938. predstavljao je stranku u praškom općinskom parlamentu.⁵²

Od tada, veliki broj različitih agencija uključio se u protjerivanje Jevreja – ured Reichprotektora i Gestapo, Oberlandräte, češka vlada, općine te kasnije i Centralni ured za iseljavanje Jevreja (Zentralstelle für jüdische Auswanderung).⁵³ Češka vlada je započela sa prvim formalnim antijevrejskim mjerama još za vrijeme premijera Rudolfa Berana. Vlada je 17. marta 1939. izdala uredbu kojom je ljekare i advokate jevrejske vjeroispovijesti smijenila sa njihovih funkcija u industriji i društvenim organizacijama te se pripremila za obilježavanje „arijskih“ preduzeća.⁵⁴ Tri dana kasnije, režim je naredio vlastima da imenuju povjerenike u tim preduzećima, ukoliko je to važno za „javni interes“. Organi rgionalnog okruga trebalo je da pripreme spiskove jevrejskih firmi koje su bile kvalifikovane za „arijanizaciju“.⁵⁵

Prema procjenama Nijemaca, u Protektoratu je bilo blizu trideset hiljada preduzeća i firmi.⁵⁶ Kako bi izbjegli „divlju arijanizaciju“ do koje je prethodne godine došlo u Beču, Komesar za četverogodišnji plan, Hermann Göring, naredio je 16. marta 1939. godine značajne promjene u vlasništvu nad imovinom u Protektoratu (npr. promejne u vezi s nekretninama ili komercijalnim preduzećima) ubuduće mora nadzirati Ministarstvo ekonomije Rajha.⁵⁷ Rukovodioci civilne uprave u Protektoratu, Henlein i Bürckel, odmah su izdali iste naredbe. Do kraja marta, zabranili su Jevrejima da prodaju firme i nekretnike u Moravskoj i Češkoj.⁵⁸ Imenovanje komesara i vlasnika obrta zabranjeno je već 20. marta 1939. godine.⁵⁹

Stoga, u početku se raspravljalo o tome ko će kontrolisati antijevrejsku politiku. Međutim, na konferenciji održanoj 25. marta 1939. u Ministarstvu unutrašnjih poslova Rajha, odlučeno je da je „na vladi Protektorata“ da odredi „da li će i kakve će mjere poduzeti protiv Jevreja“. Kako bi bio siguran, Hitler je odlučio da „Jevreji treba da budu isključeni iz javnog života Protektorata“, ali da „za provedbu tog zadatka odgovornost preuzima vlada Protektorata, a ne direktno Rajh.“⁶⁰

Sedam jevrejskih vjerskih udruženja u Pragu dogovorilo je 7. aprila 1939. udruživanje snaga jer su mjere češke vlade dovele jevrejsko stanovništvo u tešku ekonomsku i društvenu situaciju. Pored toga, oportunistam i odobravanje antijevrejskih mjera širili su se velikom brzinom u okviru ekonomske elite, češkog sektora javnih službi, policije i ostatka češke armije, koja je tada brojala samo 7.000 pripadnika. Organizacije koje su predstavljale trgovce, advokate i ljekare počele su isključivati kolege Jevreje.⁶¹ Izvještaj jevrejske zajednice u Pragu od 1. aprila

1939. navodi sljedeće: „Svakodnevno raste broj onih kojima je potrebna podrška. Radnici Jevreji dobijaju otkaze, jevrejska srednja klasa, koja podržava svaki društveni rad i jevrejske zajednice, ubrzano se osiromašuje...“⁶² U paralelnom procesu, Jevreji i njihova preduzeća sve više su postajali žrtve napada koje su vršili češki fašisti, koji su željeli osporiti predsjednika Háchu. U maju i junu, sinagoge su spaljene u Brnu, Olmucu, Uherskom Brodu (Ungarisch Brod), Chlumecu (Kulm), Náchodu, Pardubicama i Moravskoj Ostravi. Flag (Vlajka), najradikalnija organizacija čeških fašista, je u svom biltenu *Arisjký boj* (Arijevska borba), već zahtijevala getoizaciju Jevreja.⁶³

Sve više Jevreja željelo je emigrirati, ali u tome su bili spriječeni ne samo zbog siromaštva, nego ih je sprečavala Služba državne sigurnosti, što je bilo u suprotnosti sa praksom u Rajhu i Austriji. U maju 1939. godine, Heydrich je naložio Službi državne sigurnosti da spriječi sve oblike „iseljavanja Jevreja“ iz Protektorata na štetu kvota iseljavanja koje su uspostavljene u Starom Rajhu. Zbog toga je Heydrich insistirao na sprečavanju uspostave Centralnog ureda za iseljenje Jevreja u Pragu.⁶⁴

Međutim, još uvijek je važno uputstvo koje je Hitler izdao u martu 1939. (na koje se ponovo pozvao u maju kada je s Reichprotektorom razgovarao o mogućem uvođenju Nirnberških zakona), a prema kojem „Česi treba da sami uredje jevrejsko pitanje, a mi se u to ne trebamo miješati“. Reichprotektor Von Neurath „mislio je da će se, kao rezultat te dinamičnosti, jevrejsko pitanje na kraju riješiti u skladu sa Nirnberškim zakonima“. ⁶⁵ Tu dinamičnost su uzrokovala razne stranke. Već do kraja marta 1939., češka Unija arijevac je zahtijevala da predsjednik Hácha Jevrejima iz Protektorata oduzme državljanstvo. Prema Uniji arijevac, Jevrej je svako ko pripada jevrejskoj vjerei, održava društvene veze sa Jevrejima ili je počinio grijeh protiv nacije ili „arijevske rase“. Ova organizacija je smatrala da Jevreje treba osramotiti obilježjem.⁶⁶ Služba državne sigurnosti je predložila takav simbol za Njemačku u kontekstu pogroma iz novembra 1938. godine. Međutim, uzevši u obzir vanjsku politiku, Hitler je odbacio tu ideju.⁶⁷ Nekoliko sedmica kasnije, Narodno partnerstvo je također predložilo vladi da Jevrejima oduzme mnoga prava i da uvede zvaničnu definiciju Jevreja, baziranu na vjerskoj pripadnosti.⁶⁸ Premijer Eliáš je 11. maja obavijestio Reichprotektora da je češki režim preokupiran „nacrtom vladine uredbe o jevrejskom pitanju“. Predložio je lične kontakte za koordinaciju sadržajem tih mjera.⁶⁹ Prema nacrtu, Jevreji nisu bili punopravni državljani Protektorata. Jevrej je bio svako ko je pripadao trećoj generaciji jevrejskih porodica (samo ako su oba djeda i obje bake bili Jevreji), ali samo ukoliko je pripadao vjerskoj jevrejskoj zajednici od 1918.

godine. Nacrt je predviđao isključenje Jevreja iz javnih agencija, korporacija, škola, uprave, sudova, berze, umjetnosti i medicine.⁷⁰

Predložena vladina uredba bila je prvi test češke autonomije. Predstavnici svih odjela u Uredu Reichprotektora održali su 22. maja 1939. raspravu o češkom prijedlogu, na kojoj su uputili kritiku na definiciju Jevreja, tvrdeći da je preblaga.⁷¹ Umjesto Čeha, Reichprotektor je 21. juna izdao radikalniju definiciju. Poput nirnberških rasnih zakona, njegova uredba o „Uređenju jevrejskog pitanja“ predviđa da je u Protektoratu Jevrej svako ko pripada trećoj generaciji Jevreja (pri čemu je od dva djeda i dvije bake troje jevrejske vjeroispovijesti), bez obzira na jevrejsko opredjeljenje te osobe. Ova definicija služila je prije svega za ograničavanje prava Jevreja na raspolaganje svojom imovinom. Kao u Njemačkoj i Austriji, morali su prijaviti svoju imovinu. Reichprotektor je imao pravo da u jevrejska preduzeća postavi svoje povjerenike. Uredbom on 21. juna ukinute su odredbe Rukovodioca civilne uprave od 20. i 22. marta o zabrani prodaje imovine Jevreja.⁷²

Reichprotektor je ranom demonstracijom sile okončao uočeni sukob interesa u vezi s „arijanizacijom“ jevrejskih firmi. Taj sukob je tinjao od istovremenih mjera u Češkoj i Njemačkoj iz marta 1939. godine. Mjesne grupe Narodnog partnerstva od maja su pripremale spiskove jevrejskih preduzeća. Do problema je došlo u mjestima poput Olomouca jer, iako su mjesna grupa Narodnog partnerstva i grad trebali zajedno postaviti češke povjerenike u jevrejske firme, njemačka okupacijska uprava je u isto vrijeme postavila svoje povjerenike u te firme.⁷³ U toku ljeta, Nijemci su pojačavali pritisak na različite načine. U Uredu Reichprotektora, grupa za „komercijalnu ekonomiju“ uspostavila je odjel za „dejevreizaciju“, kojim je u početku upravljao Oberregierungsrat (viši vladin savjetnik) Siegfried Ludwig iz Ministarstva unutrašnjih poslova Rajha. On je bio odgovoran za „pitanja arijanizacije“.⁷⁴ Pored toga, Neurathovom uredbom od 21. juna 1939., Rajh je osigurao poziciju sile jer su njemačke vlasti sada imale dozvolu da postavje povjerenike ne samo u jevrejska, nego i u nejevrejska preduzeća, čime su natjerali predsjednika Hácha da uloži protest kod Reichprotektora protiv tog očiglednog „instrumenta germanizacije pod plaštom arijanizacije“.⁷⁵

Period okupacije

Između oktobra 1938. i kraja jula 1939. godine, 20.000 Jevreja napustilo je zemlju, uključujući izbjeglice iz Njemačke i Austrije.⁷⁶ Na dan stupanja na snagu Neurathove uredbje, 21. juna 1939. Heydrich je odlučio napokon uspostaviti u Pragu Centralni ured za promociju iseljenja Jevreja (Zentralstelle zur Förderung

der jüdischen Auswanderung), ali pod uvjetom korištenja češkog novca za finansiranje iseljenja Jevreja koji su živjeli u Starom Rajhu.⁷⁷ Centralni ured je osnovan na osnovu odluke Reichprotektora 15. jula 1939. godine, a bio je organiziran u skladu sa austrijskim modelom. Ovaj ured bio je podređen Glavnom uredu za sigurnost (Sicherheitshauptamt)⁷⁸ u Berlinu, a prvobitno je bio odgovoran samo za regiju Praga i okolice te je trebalo da kombinuje sva „pitanja iseljenja Jevreja“ i nadgleda jevrejske organizacije.⁷⁹ U tu svrhu je Adolf Eichmann raspoređen u Prag – on je uspostavio ovaj model u Beču.⁸⁰ Zajedno sa češkom vladom u Protektoratu, dogovorili su osnivanje institucije kojom će upravljati Obavještajna služba, kao i nadležna češka ministarstva iz Praga, koja su trebala imenovati nezavisne uposlenike. Česi su 20. jula ratifikovali uspostavu novog organa.⁸¹

Centralni ured je ubrzo obznanio jevrejskoj zajednici u Pragu da 30.000 Jevreja mora napustiti Protektorat do kraja 1939., a 70.000 Jevreja do kraja 1940. godine.⁸² Međutim, Eichman i Centralni ured ni u kojem slučaju nisu bili isključiva vlast za antijevrejsku politiku⁸³, a to nije bio ni Reichprotektor Von Neurath.⁸⁴ Češka vlada izdala je 4. jula 1939. uredbu o isključenju Jevreja iz svih pravosudnih i upravnih tijela, javnih organa i sa pozicija slobodnih zanimanja.⁸⁵ Podjela vlasti je postala očigledna 3. avgusta 1939., kada je, kao odgovor na lokalne inicijative, češko Ministarstvo unutrašnjih poslova, a ne Centralni ured, izdalo uredbu kojom se uvodi segregacija Jevreja u restoranima, bazenima, bolnicama i lječilištima te se predviđa obilježavanje jevrejskih preduzeća i trgovina.⁸⁶

Ovim se još jednom pokazalo da su općine i regionalni upravници (Oberlandräte) kroz antijevrejsku politiku zagovarali vlastite interese (v. Sliku 4.1). Reichprotektor je 3. jula 1939. postavio njemačke komesare za šefove općinskih tijela u Brünnu, Iglau, Moravskoj Ostravi, Olomoucu i Češkim Bedejovicama (Budweis), velikim gradovima sa snažnim njemačkim kontingentom.⁸⁷ Od tada je Protektorat bio organiziran u devetnaest regionalnih upravnih okruga (Oberlandratsbezirke) – dvanaest u Češkoj i sedam u Moravskoj.⁸⁸

Nakon što je nacistička država okupirala Poljsku, promijenili su se osnovni politički uvjeti antijevrejske politike. Već u septembru 1939., nacistički lideri su odlučili premjestiti sve Jevreje iz Velikog njemačkog Rajha na novu teritoriju na istoku te su u tu svrhu registrirali sve jevrejsko stanovništvo.⁸⁹ Prvog oktobra 1939. godine, 90.147 Jevreja, uključujući 80.139 religioznih Jevreja, još uvijek je živjelo u Protektoratu.⁹⁰ Eichmann, koji je tada radio u novoosnovanom Glavnom uredu za sigurnost Rajha (Reichssicherheitshauptamt; RSHA)⁹¹, iskoristio je tu informaciju za pripremu „deportacije“ Jevreja iz njemačkog Rajha. Prvi konvoj sa 901 muškarcem napustio je teritoriju Česke 18. oktobra. Krenuo je iz

Moravske Ostrave, a sve do Niska u istočnom dijelu okupirane Poljske, pratili su ga pripadnici granične policije i SS-a iz centralnih ureda u Beču i Pragu.⁹² Prije drugog konvoja, žene iz Češke su protestovale protiv deportacije Jevreja.⁹³ Treći i privremeno posljednji voz iz Protektorata, koji je prevozio više od 300 „zavorenika“ Jevreja iz Praga, 1. novembra je stigao samo do Sosnowieca u Istočnoj gornjoj Šleskoj.⁹⁴ Himler je prekinuo „akciju iseljavanja“ koja je do februara 1940. godine rezultirala deportacijom nekoliko hiljada Jevreja iz Češke, Poljske i Austrije, zato što se „iz tehničkih razloga“, do ciljnih zona više nije moglo doći.⁹⁵

Rastuća češka solidarnost sa Jevrejima u Protektoratu – protesti protiv deportacija održani su i u Pragu⁹⁶ - bila je bazirana na sve radikalnijoj atmosferi. Masovni antinjemacki protesti održali su se u oktobru i novembru 1939. godine, a ugušile su ih snage okupatora.⁹⁷ Mnogi Nijemci iz Protektorata rado su dočekali grubi odgovor, a neki su vjerovali da okupatori svojom reakcijom nisu otišli dovoljno daleko.⁹⁸ Međutim, porasle su i tenzije između Nijemaca iz Rajha i Nijemaca iz čeških regija. Vjerovalo se da su Nijemci iz Rajha otkupljivali sve u Protektoratu, a da su Nijemci iz čeških regija davali najviše povjerenika.⁹⁹

Komandant Službe državne sigurnosti očekivao je da će se prekinute deportacije nastaviti početkom 1940. godine pa je nadležnost Centralnog ureda za iseljavanje Jevreja proširio sa oblasti Praga na cijelu teritoriju Protektorata.¹⁰⁰ Međutim, 19. februara Heydrich je odgodio konvoje iz Češke kako bi umjesto toga omogućio deportaciju poljskih Jevreja iz anektiranih poljskih teritorija.¹⁰¹ Ipak, iako je praški Centralni ured proširio svoje upravne ovlasti na sve jevrejske zajednice, to nije značilo da je preuzeo potpunu kontrolu nad „jevrejskim pitanjem“ u Protektoratu Češka i Moravska.¹⁰² Naprimjer, 20. februara, jedinica regionalne uprave (Landesbehörde) u Pragu, koja je bila podređena češkom Ministarstvu vanjskih poslova, zabranila je Jevrejima da posjećuju kina i pozorišta.¹⁰³ Reichprotektor je 5. marta 1940. naredio jevrejskim zajednicama da pruže podršku svima koji prema definiciji od 21. juna pripadaju tzv. rasnim Jevrejima, te da se imovina iz zajednica ili organizacija koje više ne postoje prebaci u emigracijski fond koji će uspostaviti Centralni ured.¹⁰⁴

Veliki broj Jevreja iz Protektorata lišeni su prilika za zaposlenje i zaradu zbog zabrana u polju rada i profesija te zbog isključenja iz „arijaniziranih“ i drugih kompanija.¹⁰⁵ Reichprotektor je 23. oktobra 1939. naredio otpuštanje svih uposlenika sa stalnom mjesečnom platom koji su bili jevrejske vjeroispovijesti, a 26. januara 1940. naredio je isključenje Jevreja iz sa svih pozicija koje podrazumijevaju upravljanje preduzećima. Istog dana, zabranio je Jevrejima upravljanje firmama u oblasti tekstila, obuće i proizvoda od kože.¹⁰⁶ Od 7. februara, po-

slovna imovina jevrejskih kompanija morala je biti registrovana, a od 16. marta registracija je tražena i za privatnu imovinu Jevreja.¹⁰⁷ Time je ubrzan tempo procesa „arijanizacije“ koji su uglavnom razvijali Nijemci. Dok su se Česi uzalud nametali kao povjerenici, njemački privrednici i banke natjecali su se za vrijedne „ciljeve arijanizacije“.¹⁰⁸

Češka vlada je 24. aprila 1940. izbacila Jevreje iz pravosuđa, administracije, škola, apoteka, medija i medicine.¹⁰⁹ Prije toga, 19. marta 1940., uredbom češke vlade postavljena su nova pravila o povlasticama za nezaposlene, čime se odgovornost sa čeških sindikata prebacila na odjel za rad koji je godinu ranije uspostavljen u okviru češkog Ministarstva za upravljanje društvenim pitanjima i zdravstvom.¹¹⁰ S obzirom na to da su se Jevreji masovno prijavljivali kao nezaposlani, uredi odjela za rad počeli su ih regrutovati za prinudni rad. Prva veća grupa Jevreja koji su dobili povlastice za nezaposlene radila je na spaljivanju otpada u Pragu. Za razliku od centraliziranog programa prisilnog rada za nezaposlene Jevreje u Rajhu koji je uspostavljen krajem 1938. godine, obavezni rad u Protektoratu privremeno je bio lokalno organizovan.¹¹¹

Protektorat nije dobio nikakve jasne signale iz Berlina u vezi s planiranim smjerom budućie njemačke politike. U Protektoratu je 1. marta 1940. godine živjelo 189.000 Nijemaca. Prvog septembra, taj broj je iznosio 245.000, uključujući 40.000 sudetskih njemačkih migranata i 20.000 bivših Čeha njemačkog porijekla koji su iskoristili priliku da dobiju njemačko državljanstvo. Međutim, Nijemci su ukupno činili samo oko 3.3 posto od 7.380.000 stanovnika Protektorata.¹¹² Na početku, nacionalsocijalisti su željeli formirati zatvorene naseljene enklave u Moravskoj kako bi uspostavili tzv. *Volkstumbrücke* – etnički njemački „most“ – između Šleske i Austrije. Kasnije su preferirali raštrkana naseljamuključujući ona u blizini grada Iglau. Prilikom raspoređivanja jevrejskih firmi i kuća, Nijemcima iz Protektorata dali su povlašten tretman kako bi povećali njihovu ekonomsku snagu.¹¹³ S obzirom na to da naseljavanje Nijemaca izvan Protektorata nije bilo izvodivo za vrijeme rata, umjesto razgovora o preseljavanju Nijemaca, nadležne agencije iz Berlina i Praga raspravljale su o „rasnoj“ asimilaciji Čeha, kao o alternativnom pristupu procesa germanizacije.¹¹⁴

Naravno, to se nije primjenjivalo na češke Jevreje. U toku 1940. godine, Reichprotektor je primio peticije iz Njemačke i Češke u kojima se zahtijeva obilježavanje Jevreja. Međutim, uprkos činjenici da je takve mjere odobrila za poljske regije u okviru Rajha, nacistička vlada u Berlinu ih još uvijek nije željela primjenjivati u Protektoratu.¹¹⁵ U međuvremenu, Narodno partnerstvo zabranilo je svojim članovima održavanje društvenih veza sa Jevrejima. Mnogi Česi

se ipak nisu pridržavali zabrane – ne zato što nisu imali dovoljno antisemitskog ogorčenja, nego zbog mržnje prema Nijemcima.¹¹⁶

U junu 1940. godine, NSDAP Kreisleitung (okružni ured) u Olomucu preporučio je ograničavanje vremenskih perioda unutar kojih je Jevrejima bilo dozvoljeno ići u kupovinu. Regionalni upravnik (Oberlandrat) prenio je tu informaciju Reichprotektoru. Međutim, 9. jula češki ministar unutrašnjih poslova naložio je lokalnim organima da Jevrejima uvedu zabranu kupovine u određeno doba dana.¹¹⁷ Stoga je rukovodilac policije (Polizeipräsident) Jevrejima ograničio vrijeme za obavljanje kupovine u „arijevskim“ trgovinama na period od 11 do 13 i 15 do 16:30 sati.¹¹⁸ Češka vlada je 7. avgusta 1940. naredila isključenje djece Jevreja iz javnih škola.¹¹⁹

Početakom jula 1940. godine, Eichmann je obavijestio jevrejske zajednice u Berlinu, Pragu i Beču „da će se nakon rata morati tražiti opće rješenje za evropsko jevrejsko pitanje“.¹²⁰ Očekujući nove deportacije, njemačke vlasti su pojačale napore za kontrolu antijevrejske politike u Protektoratu. S obzirom na to da mnoge lokalne inicijative „nisu koordinirane prema problemima ostatka teritorija Rajha“, 17. avgusta 1940. komandir Službe državne sigurnosti naredio je svim regionalnim upravicima da antijevrejske mjere primjenjuju tek nakon konsultacija sa Centralnim uredom za koji je on lično bio nadležan. Obavijestio ih je da je pozvao češku vladu da Jevrejima uvede zabranu posjećivanja parkova i sportskih događaja, da im ograniči upotrebu vozova i tramvaja te da ograniči periode unutar kojih mogu obavljati kupovinu, ali da se opetovani zahtjevi za uspostavu geta „trenutno ne mogu uzeti u razmatranje“.¹²¹

Slučaj ograničavanja vremenskog razdoblja u kojem je dozvoljeno obavljanje kupovine jasno pokazuje da komandir Službe državne sigurnosti u Pragu nije bio obaviješten o mjerama koje su češke vlasti u međuvremenu provodile.¹²² U isto vrijeme, očekujući nove deportacije, Centralni ured se zalagao za kontrolu u još nekoliko oblasti kojima su prethodno upravljali Česi. U jesen 1940. godine, Centralni ured počeo je upravljati „jevrejskim tržištem nekretnina“. Na osnovu toga, u septembru su posjećena i popisana sva „jevrejska“ domaćinstva u Pragu, a u oktobru se isto dogodilo i u Brnu. Stoga, gradska vlada, Centralni ured i NSDAP, proveli su u Pragu koncentraciju stanara Jevreja u tzv. jevrejske kuće.¹²³ Ovaj proces počeo je u proljeće 1941. godine. U paralelnom procesu, organi vlasti organizovali su preseljenje iz manjih mjesta unutar regionalnih upravnih okruga u veće gradove.¹²⁴

U međuvremenu, proširena su odabrana njemačka upravna tijela. Od 12. decembra 1939. godine, u češkim gradovima primjenjivali su se principi koji su

utvrđeni u njemačkom Zakonu o općinama iz 1935. godine. Tim zakonom uki-
da se demokratski oblik gradske vlade.¹²⁵ Reichprotektor je postavio njemačke
gradnačelnike i šefove okruga (Kreishauptmänner) te je osigurao zaposlenje ve-
ćeg broja Nijemaca u policiji, željeznici i pošti.¹²⁶ Krajem decembra 1939. godi-
ne, 95 općina imalo je njemačku upravu, a godinu dana kasnije taj broj porastao
je na 125. U skladu s tim, Nijemci su upravljali svim mjestima u kojima je živjelo
više od 25.000 stanovnika, osim Praga i Plzena, gdje su Nijemci bili zamjenici
gradonačelnika. U ljeto 1941., nakon raspada čeških regionalnih komiteta i ko-
misija te nakon imenovanja regionalnih upravnika okruga, Reichprotektor je
objavio da češke vlasti više nikako ne treba spominjati. Ipak, pored 15.000 Ni-
jemaca u administraciji okupatora i organima češke vlade, blizu 400.000 Čeha
radilo je u sektoru javne službe.¹²⁷

Njemački radio u Pragu izdao je 28. februara 1941. upozorenje stanovnici-
ma Protektorata – svako ko nastavi održavati dobre odnose sa Jevrejima bit će
kažnjen kao neprijatelj države.¹²⁸ S obzirom na to da je njemački Rajh neprestano
imao veću potrebu za radnom snagom¹²⁹, a deportacije iz Protektorata nepresta-
no su odgađane, i njemačke i češke vlasti u Protektoratu naložile su postavljanje
Jevreja na prinudni rad. Prije svega, Reichprotektor je 10. januara 1941. godi-
ne zabranio Jevrejima iz svog okruga da učestvuju u bilo kakvoj vrsti samostalne
privredne aktivnosti.¹³⁰ Potom je češka vlada 23. januara izdala prvu uredbu o
uvjetima za rad za Jevreje koji su pripadali starosnoj skupini od 18 do 50 godina.
U aprilu, Reichprotektor je naredio češkim zvaničnicima da zadatke prinudnog
rada usklade sa standardnom praksom Rajha. Češko Ministarstvo za upravljanje
društvenim pitanjima i zdravstvom objavilo je 9. maja 1941. da će uredi za rad
napraviti odvojene kategorije radnika u skladu sa uputstvima iz ministarstva.¹³¹

Nakon što je Njemačka okupirala Sovjetski savez, uprava za rad u Protek-
toratu povećala je obim prisilnog rada. Ministarstvo je 28. avgusta 1941. godi-
ne proširilo primjenu koncepta prisilnog rada i na Jevreje starosne dobi od
16 do 60 godina. U tom periodu, 11.700 Jevreja bilo je raspoređeno na radne
zadatke, uključujući 6.892 koji su radili u poljoprivrednom sektoru ili u građe-
vinskim firmama.¹³² Istodobno, Reichprotektor je javnu obavezu za osiguranje
humanitarne pomoći za siromašne prebacio na jevrejske vjerske zajednice, čime
je isključio Jevreje iz vladinog sistema socijalne pomoći, što se već krajem 1938.
godine dogodilo u Njemačkoj i Austriji.¹³³ U međuvremenu, u julu 1941. godi-
ne, Ministarstvo unutrašnjih poslova Rajha uvelo je Zakon o zaštiti njemačke
krvi u Protektoratu. Ovaj zakon primjenjivan je retroaktivno od marta 1939.
godine. Predmet ovog zakona bili su i Nijemci i Česi u Protektoratu.¹³⁴

Usklađivanje prakse prinudnog rada i socijalne pomoći predstavljalo je nastojanje za centralizacijom antijevrejske politike na teritoriji Rajhove velike Njemačke, u svjetlu oživljenih planova za deportaciju. Krajem jula i početkom avgusta, Hitler je odlučio nastaviti sa deportacijama Jevreja iz njemačkog Rajha, a ove akcije prvo su započete u velikim gradovima.¹³⁵ Uredba iz septembra koja uvodi „jevrejsku zvijezdu“, a koja je služila za obilježavanje Jevreja i zabranu napuštanja stambenih naselja, signalizirala je prijelaz na konkretne pripreme deportacija.¹³⁶ Državni sekretar Frank, iz Praga je već u Julu predložio obilježavanje Jevreja jer „sa gledišta politike i upravljanja, Česima se [mora] što više otežati poslovanje sa Jevrejima.“¹³⁷ Prilikom pripreme deportacija, komandir Službe državne sigurnosti i Obavještajne službe Horst Böhme objavio je 17. septembra 1941. da su sve antijevrejske mjere u Protektoratu rezervisane samo za njegov ured.¹³⁸

Reinhard Heydrich preuzeo je posao Reichprotektora Neuratha 25. septembra 1941. godine.¹³⁹ Osnovni razlog promjene nije ležao u planiranim deportacijama koliko u rastućem češkom otporu od okupacije Sovjetskog saveza. Nakon dolaska u Prag, Heydrich je pribjegao drakonskim mjerama kako bi ugušio te opasne razvoje događaja u okviru teritorije Velikog Njemačkog Rajha. Zbog njegove politike, 404 osobe izgubile su život do novembra.¹⁴⁰ Nakon što ga je Heydrich svrgnuo sa vlasti, narodni sud u Pragu (*Volksgerichtshof*) osudio je premijera Eliáša na smrt 1. oktobra 1941. godine zbog otpora i zajedničkih spletki sa Otakarom Klapkom, primatorom Praga. Međutim, budući da su Nijemci brzo pogubili Klapku, poštedjeli su Eliáša jer su ga željeli čuvati kao taoca. Nakon toga, predsjednik Hácha imenovao je novu vladu na čelu sa ministrom pravde Krejčijem. U novu vladu imenovan je pukovnik František Morave, češki zagovarač sjedinjenja sa njemačkim Rajhom, koji je upravljao Ministarstvom obrazovanja i novim Ministarstvom narodnog prosvjetljenja.¹⁴¹ Nijemac iz Rajha, Walter Bertsch, koji je prethodno bio nadležan za raspored rada u Uredu Reichprotektora, preuzeo je Ministarstvo za ekonomiju i zapošljavanje.¹⁴²

S obzirom na to da su se promjene desile u vrijeme planiranja deportacija, Reichprotektor je zahtijevao intenzivniju i centralizovaniju antijevrejsku politiku. U jednoj od prvih zvaničnih uredbi, Heydrich je 28. septembra 1941. godine uveo partnere Jevreje u „privilegovane miješane brakove“ sa Česima iz Protektorata koji su bili ravnopravni sa drugim Jevrejima, zatvorio je sve sinagoge zbog navodne tihe kampanje te je svim „simpatizerima Jevreja“ zaprijetio ozbiljnim kaznama.¹⁴³ Iako se činilo da je Heydrich uzeo antijevrejske mjere u svoje ruke, svojim prisustvom nije uspio spriječiti radikalne lokalne inicijative jer je Narodno partnerstvo zahtijevalo od češke vlade da getoizira Jevreje.¹⁴⁴ Nakon

što je predsjednik Hácha 6. oktobra 1941. godine ministru unutrašnjih poslova predložio izolaciju Jevreja, ministar je taj prijedlog odbio jer je komandir Službe državne sigurnosti i Obavještajne službe rezervirao sve mjere za vlastiti ured, a premještaj Jevrejaveć je bio u toku.¹⁴⁵

U okviru priprema deportacija, jevrejsko stanovništvo na teritoriji Velikog Njemačkog Rajha ponovo je registovano. Prema rasnim kriterijima, u Protektoratu je još uvijek živjelo blizu 88.000 Jevreja, uključujući 46.800 Jevreja koji su živjeli u Pragu.¹⁴⁶ Heydrich, Frank, Böhme i Eichman sastali su se 10. oktobra u Praškom dvorcu kako bi razgovarali o sljedećim planovima: od 15. oktobra, 5.000 Jevreja bit će poslano u geta, gdje će privremeno obavljati prisilni rad, a kasnije će biti prebačeni na istok.¹⁴⁷ Samo dva dana kasnije, Heydrich je naredio da se imovina Jevreja „prebaci“ (u značenju eksproprijacije) nakon njihove „evakuacije“.¹⁴⁸

U Pragu, Gestapo je, u saradnji sa Centralnim uredom za iseljavanje Jevreja, bio odgovoran za izvršenje deportacija. Prvi od pet planiranih konvoja, krenuo je 16. oktobra 1941. godine iz glavnog grada Češke prema getu Litzmannstadt (polj. Łódź) u okrugu Warthe.¹⁴⁹ Međutim, s obzirom na činjenicu da geto Litzmannstadt nije imao dovoljan kapacitet za nove konvoje, Hitler je za sljedeće destinacije izabrao Rigu i Minsk.¹⁵⁰ Druga akcija podrazumijevala je deportaciju Jevreja iz čeških provincija. Prvi konvoj krenuo je 16. novembra iz Brna prema Minsku.¹⁵¹

Istovremeno sa izvršenjem novih deportacija, komandir Službe državne sigurnosti i Obavještajne službe Böhme, 3. novembra 1941. godine još jednom je obavijestio češkog ministra unutrašnjih poslova da će sve buduće antijevrejske mjere biti u nadležnosti Službe državne sigurnosti.¹⁵² Međutim, to je bilo samo donekle tačno jer dok je Gestapo do oktobra vršio deportaciju nekoliko hiljada Jevreja u Poljsku, uredi za rad su također povećali obim prisilnog rada.¹⁵³

Do sredine novembra 1941. godine, nacističkom politikom izbacivanja i deportacije broj Jevreja u Njemačko, Austriji i Protektoratu smanjen je sa 890.000 na 281.000.¹⁵⁴ U međuvremenu, nacistički lideri planirali su da se sa aktivnosti u Velikoj Njemačkoj prebace na deportaciju i ubijanje svih Jevreja Evropi. Na konferenciji u Wannseu koja se održala 20. januara 1942., Heydrich je objasnio planove za Evropu: „Teritorijom Rajha, uključujući Protektorat Češka i Moravska, morat će se unaprijed postupati, ako ništa zbog...društveno-političkih potreba.“¹⁵⁵

Učesnici konferencije su saznali i da će Terezín (njem. Theresienstadt) biti geto za stare njemačke Jevreje.¹⁵⁶ U međuvremenu, Služba državne sigurnosti uspostavila je geto u Protektoratu. Smješten na ušću rijeke OGRE u Labu, u blizini granice sa Sudetengauom, utvrđeni grad Terezín iz osamnaestog stoljeća, prvo je služio kao mjesto za koncentraciju Jevreja iz cijele Češke i Moravske.¹⁵⁷ Kra-

jem novembra 1941. godine, Gestapo je deportovao prvu grupu od 350 muškaraca u tvrđavu, gdje je trebalo da podignu geto.¹⁵⁸ Heydrich je 15. decembra 1941. potpisao dekret o „ponovnoj evakuaciji Jevreja“, u kojem je navedeno da će komandir Službe državne sigurnosti odrediti koje regije treba očistiti, a da će Centralni ured organizirati konvoje i preuzeti imovinu.¹⁵⁹ Kada su deportacije počele, u jevrejskoj zajednici u Pragu osnovan je tzv. Povjerenički ured (Treuhandstelle) kojim je upravljao Salo Krämer, bivši rukovodilac jevrejske zajednice u Moravskoj Ostravi. Kasnije, u ime tog ureda, stotine Jevreja morali su skupiti i pripremiti za prodaju imovinu deportovanih iz njihovih napuštenih domova – stotine hiljada knjiga, desetine hiljada slika, stotine klavira, kao i ogroman broj dijelova namještaja, posuđa, tepiha i odjeće.¹⁶⁰

U decembru 1941. Gestapo je deportovao više od 7.000 osoba iz Praga, Plzena, Brna i drugih mjesta u Terezín, koji je na početku zamišljen kao tranzitni logor. Prvi voz krenuo je iz Terezína prema Rigi u januaru 1942. godine.¹⁶¹ Međutim, s obzirom na to da je tvrđava vila premala da bi primila sve Jevreje iz Protektorata, Reichprotektor je preuredio cijeli grad u geto. Stanovnici Nijemci morali su napustiti grad za šta su od Centralnog ureda dobili kompenzaciju iz tzv. fonda jevrejske imovine za iseljavanje.¹⁶²

Uprkos deportacijama koje su bile u toku, u februaru 1942. godine, uredi za rad u Protektoratu registrovali su više od 14.000 Jevreja na prisilnom radu. Samo ured za rad u Pragu imao je više od 5.000 radnika koji su između ostalog korišteni za čišćenje snijega. I u Brnu je više od 2.000 Jevreja čistilo je snijeg sa ceta. Međutim, ove aktivnosti morale su biti obustavljene zbog novih deportacija. Ured za rad u Brnu uspio je dobiti dozvolu da „do daljnjeg“ raspusti Jevreje sa prisilnog radu u rudnicima. Ministarstvo rada poslalo je 250 muškaraca iz „kolektivnog logora u Terezínu“ u ured za rad u Kladnu. Zatvorenici iz geta poslani su na nekoliko lokacija unutar Protektorata – naprimjer, 1.000 žena poslano je u Rakovnik da sadi drveće.¹⁶³

Prije toga, 6. marta 1942. godine, na konferenciji u Glavnom uredu za sigurnost u Rajhu, Eichmann je objavio da će još 20.000 Jevreja biti „evakuirano“ iz Praga.¹⁶⁴ Iako je broj Jevreja dostupnih za rad opao nakon novih deportacija, uredi za rad su u maju uspjeli povećati broj radnika na prisilnom radu na 15.000 muškaraca i skoro 1.000 žena. To je bio vrhunac aktivnosti prisilnog rada u Protektoratu.¹⁶⁵

U izvještaju praškog podzemlja upućenom češkoj vladi u izgnanstvu u Londonu, navedeno je da dio stanovništva vjeruje da su Jevreji zaslužili svoju sudbinu.¹⁶⁶ U međuvremenu, Beneš je radeći iz Londona pripremio napad na

Heydricha. Simbolično je da su Čeh, Slovak i Rusin izvrpili napad u Pragu 27. maja 1942. godine. Nationalsocijalisti su nakon toga proglasili vanredno stanje u Protektoratu, a u znak odmazde, etnički Nijemci izvršili su napade na češke trgovine.¹⁶⁷ Glavni ured za sigurnost u Rajhu obavijestio je 29. maja jevrejsku zajednicu da je donesena odluka o „potpunoj evakuaciji Jevreja iz Starog Rajha, *Ostmarka* i Protektorata“; Jevreji mlađi od šezdeset pet godina bit će prebačeni na istok, a stariji Jevreji u Terezín, gdje će „trajno boraviti“.¹⁶⁸

Heydrich je umro 4. juna 1942. godine od posljedica teških povreda. Hitler je imenovao Kurta Dalugea, šefa policije u Rajhu, na poziciju zamjenika Reichprotektora. Himmler je s njim otputovao u Prag, gdje su primijenili drakonske mjere. Strijeljani su mnogi pojedinci koji su bili umiješani u atentat, ali i mnogi koji nisu imali nikakve veze s tim, poput premijera Eliáša koji je bio u pritvoru od jeseni 1941. godine. Dvije hiljade Čeha nejevreja i 1.000 Jevreja bili su žrtve ovog vala terora.¹⁶⁹ Služba državne sigurnosti zabilježila je da su etnički Nijemci zahtijevali okrutnu osvetu i raspad Protektorata. Tek nekoliko njih izrazilo je žaljenje prema žrtvama i brigu o posljedicama za budući suživot Nijemaca i Čeha u Češkoj i Moravskoj.¹⁷⁰

Dok je masovno prisiljavanje Jevreja na rad u Njemačkoj vrhunac dostiglo 1941. godine, to se u Protektoratu desilo tek 1942. godine, nakon rasprava u vezi s pitanjem da li u Protektoratu treba zvanično legalizirati prisilni rad uspostavljen posebnog zakona o radu, kao što se desilo u Starom Rajhu. Vladinom uredbom o tretiranju Jevreja prema Zakonu o radu u Protektoratu Češka i Moravska od 17. jula odlučeno je da Jevreji više neće primati socijalnu pomoć, neće biti plaćeni za prekovremeni rad te neće imati pravo na odmor. Za razliku od Rajha, ove odredbe nisu pravile predviđale drugačiji tretman za „privilegovane“ Jevreje u miješanim brakovima.¹⁷¹ Međutim, s obzirom na deportacije koje su bile u toku, u Protektoratu je bilo sve manje Jevreja za prisilni rad. U jesen 1942. godine, Gestapo je u deset konvoja deportovao 18.000 osoba iz Terezína u Treblinku.¹⁷² Međutim, u Pragu je još uvijek blizu 1.000 Jevreja radilo, između ostalog, u fabrikama naoružanja.¹⁷³

Do kraja 1942. godine, Gestapo je „evakuirao“ 69.677 Jevreja i Jevrejki iz Protektorata. Ostalo je samo 15.530 osoba, što je 13 posto broja iz 1939. godine.¹⁷⁴ Pred kraj procesa deportacija, a samim tim veoma kasno, Ministarstvo unutrašnjih poslova Rajha izdalo Uredbu o gubljenju državljanstva Protektorata. Po uzoru na jedanaestu uredbu Zakona o državljanstvu Rajha,¹⁷⁵ ova uredba oredviđala je da će Jevreji koji žive u inostranstvu izgubiti državljanstvo Protektorata te da će njihova imovina biti prebačena njemačkom Rajhu.¹⁷⁶ Time se

omogućilo oduzimanje imovine svih Jevreja koji su deportovani iz Protektorata, osim onih koji su odvedeni u Aušvic. S obzirom na to da se smrtni logor Aušvic nalazio u okviru Rajha, imovina osoba odvedenih u taj logor oduzeta je na osnovu zakona iz 1933. koji se odnosi na neprijatelje naroda (*Volk*) ili države.¹⁷⁷

Kraj procesa deportacije istovremeno je značio i kraj Vijeća jevrejske zajednice u Pragu. Njeno mjesto zauzelo je 28. januara 1943. jevrejsko Vijeće starih na čelu sa Salom Krämerom. Posljednji predstavnici prethodne zajednice morali su biti prebačeni u Terezín.¹⁷⁸ U maju, Himmler je naredio da deportacije sa teritorije Velikog Njemačkog Rajha moraju biti završene do kraja narednog mjeseca.¹⁷⁹ Posljednji veliki konvoj za deportaciju koji je prevezio 4.000 zaposlenika iz zajednice i članove njihove porodice napustio je Prag u junu 1943. godine.¹⁸⁰ Odmah zatim, Vijeće starih još jednom je dobilo novu upravu – Františka Friedmanna i Ericha Krausa. Obojica su bili u „miješanim brakovima“ te je trebalo da paze na sudbinu nekolicine preostalih Jevreja koji su također bili u miješanim brakovima te na tzv. polujevreje.¹⁸¹

U to vrijeme, Hitler je otpustio Deluega sa pozicije zamjenika Reichprotektora te je neposredno nakon toga otpustio i Reichprotektora Von Neuratha koji je bio na dopustu. Fricka, Ministra unutrašnjih poslova Rajha, imenovao je na poziciju Reichprotektora, a Karla Hermanna Franka na poziciju državnog ministra za Češku i Moravsku, što je ekvivalent poziciji ministra Rajha. Frank ovi dugoročni napori bili su usmjereni na germanizaciju čeških regija, a on je od 1939. do kraja rata bio glavni oslonac njemačke politike u Protektoratu. Nakon oslobođenja, zbog svoje uloge pogubljen je u Pragu 6. septembra 1945. godine.¹⁸²

U međuvremenu, nekoliko preostalih Jevreja koji nisu zatvoreni u geto u Terezínu, od kojih je većina bila u „miješanim brakovima“, i dalje su bili angažovani za prisilni rad. Jevrejke iz Praga morale su razdvajati tinjac na sportskim terenima bivšeg jevrejskog udruženja Hagibor.¹⁸³ Stotine Jevreja iz „miješanih brakova“ odvedeno je 1944. godine u radne logore izvan Praga.¹⁸⁴ Krajem 1944. godine, samo 6.795 Jevreja još uvijek je zvanično živjelo u Protektoratu.¹⁸⁵ Kao i u Rajhu, početkom 1945. godine, Gestapo je opozvao zaštitu za „miješane brakove“. U januaru i februaru, Gestapo je još jednom deportovao 3.570 osoba, uključujući članove Vijeća starih.¹⁸⁶ U međuvremenu, Saveznici su bombardovali Prag. Češki ustanak pod sjenom vojske Saveznika koja se sve više približavala, istjerao je njemačke okupatore početkom maja 1945. godine.

Zaključak

Okupaciju u Pragu preživjela su, skrivajući se, samo 424 Jevreja.¹⁸⁷ Pretpostavlja se da je u Protektoratu Češka i Moravska nastradalo više od 80.000 Jevreja. S obzirom na to da je iseljavanje Jevreja prvo spriječila Služba državne sigurnosti nakon početka okupacije 1939. godine, a potom i izbijanje rata, do oktobra 1941. godine samo 25.000 ljudi uspjelo je pobjeći iz Protektorata. Živote je izgubilo ukupno 250.000 Jevreja iz svih čehoslovačkih regija, što je više od tri četvrtine svih čeških žrtava njemačke okupacije.¹⁸⁸

Kao rezultat dugoročnih namjera za germanizaciju regije, i Protektorat je bio uključen u planove nacističkih lidera za deportaciju Jevreja iz njemačkog Rajha 1939. godine. Stoga su Jevreji iz Protektorata nastradali prilikom deportacije i u oktobru 1939. i u oktobru 1941. godine. Tek nekoliko konvoja išlo je direktno u istočne regije, a od 24. novembra 1941. do 16. marta 1945. godine, Gestapo je prebacio 78.608 Jevreja u geto u Terezínu.¹⁸⁹ Nakon što je Terezín početkom 1942. pretvoren „geto za stare“ za njemačke Jevreje, ubrzana je deportacija Jevreja iz tog grada u logore smrti.

Mnoge institucije sa svih nivoa vlasti igrale su aktivnu ulogu u protjerivanju Jevreja iz Protektorata. U martu 1939. godine, Hitler je za cilj postavio segregaciju Jevreja iz Protektorata, ali je za taj zadatak zadužio češku vladu. Prema tome, češka vlada u Protektoratu, Ured Reichprotektora, regionalni upravnici, općinske uprave, kao i Centralni ured za iseljavanje Jevreja osnovan u julu 1939. godine, aktivno su učestvovali u isključenju Jevreja, prvo iz privrede i kulture, a potom iz javnog života uopće.

Iako je Glavni ured za sigurnost Rajha kontrolisao proces deportacije od početka rata, druga područja tzv. jevrejske politike i dalje su bila odgovornost Protektorata. Reichprotektor i Služba državne sigurnosti zagovarali su „arijanizaciju“ jevrejskih firmi; češka protektoratska vlada, regionalni upravnici i općine organizirali su segregaciju jevrejskog stanovništva u javnom životu. Ideja prinudnog rada na početku se primjenjivala na lokalnom nivou, što se promijenilo kada je njenu organizaciju preuzelo češko Ministarstvo za upravljanje društvenim pitanjima i zdravstvom te kada su osnovani uredi za rad 1941. godine. Mnoge inicijative u Protektoratu, naprimjer obilježavanje Jevreja, čak su ubrzale donošenje ključnih odlika za Veliki Njemački Rajh. Tek nakon što je proces masovnih deportacija nastavljen, a antijevrejske mjere proizišle iz deportacija centralizovane u jesen 1941. godine, Služba državne sigurnosti preuzela je proces protjerivanja Jevreja iz Protektorata, ali time se nisu odbacile lokalne inicijative

ili nezavisne aktivnosti poput primjene prisilnog rada. Kreativna sloboda u okviru jevrejske politike prilično je cvjetala za vrijeme rata, čime su njemački i češki zvaničnici dobili priliku da se u nju lično uključe, ali da u skladu s tim preuzmu i ličnu odgovornost. Primjenjujući svoje mjere, oni su kod žrtava jasno oblikovali iskustvo progona.¹⁹⁰

Bilješke

¹ On the debates of both Czech and also German nationalists, see Peter Haslinger *Nation und Territorium im tschechischen politischen Diskurs 1880-1938* (Munich, 2010).

² Livia Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia: Facing the Holocaust* (Lincoln, NE, and Jerusalem, 2005), 26-28; Jeremy King, *Budweisers into Czechs and Germans: A Local History of Bohemian Politics, 1848-1948* (Princeton 2005) 159-163.

³ Konrad Henlein, "The German Minority in Czechoslovakia," *International Affairs* 15, no. 4 (1936): 561-572, here 563; Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, 29.

⁴ Emanuel Capek, "Racial and Social Aspects of the Czechoslovak Census," *Slavonic and East European Review* 12, no. 35 (1934): 596-610, here 596 and 605.

⁵ *Ibid.*, 598.

⁶ German-Austria initially designated the German-speaking regions of Austria-Hungary, then in 1918 the new republic. After the 1919 Treaty of Saint-Germain-en-Laye, the name and the intention to unify with Germany had to be abandoned.

⁷ Robert William Seton-Watson, "The German Minority in Czechoslovakia," *Foreign Affairs* 16 no. 4 (1938): 651-666, here 654-657; Elizabeth Wiskemann, "Czechs and Germans after Munich," *Foreign Affairs* 17, no. 2 (1939): 291-304, here 297; Emil Sobota, "Czechs and Germans: A Czech View," *Slavonic Review* 14, no. 41 (1936): 301-320, here 304. On this and the following, Chad Bryant, *Prague in Black: Nazi Rule and Czech Nationalism* (Cambridge, MA, 2007), 18-20; King, *Budweisers into Czechs and Germans*, 154-157; Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, 31; as well as, in detail, Jaroslav Kucera, *Minderheit im Nationalstaat: Die Sprachenfrage in den tschechisch-deutschen Beziehungen 1918-1938* (Munich, 1999); and also Michaela Marek et al., eds., *Kultur als Vehikel und als Opponent politischer Absichten: Kulturkontakte zwischen Deutschen, Tschechen und Slowaken von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis in die 1980er Jahre* (Essen, 2010).

⁸ See Helena Krejcová, Alena Misková, "Anmerkungen zur Frage des Antisemitismus in den Böhmisches Ländern Ende des 19. Jahrhunderts," in *Judenemanzipation—Antisemitismus—Verfolgung in Deutschland, Österreich-Ungarn, den Böhmisches Ländern und in der Slowakei*, ed. Jörg K. Hoensch et al. (Essen, 1999), 55-62; also by the same authors, "Die antijüdischen bzw. antideutschen Kundgebungen und Demonstrationen in Böhmen und Mähren (1899)," in *Judenemanzipation—Anti-semitismus—Verfolgung*, 63-84. See also the special edition of *Judaica Bohemiae* 46, no. 2 (2011) which is dedicated to the anti-Semitic essays by the prominent author Jan Neruda (1834-1891) published in a large daily newspaper and their historical context.

⁹ Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, 27, 45-46; Heidrich Boden-sieck, "Das Dritte Reich und die Lage der Juden in der Tschecho-Slowakei nach München," *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 9, no. 3 (1961): 249-261, here 249. see the detailed discussion in Ines Koeltzsch, "Antijüdische Straßengewalt und die semantische Konstruktion des 'Anderen' im Prag der Ersten Republik," *Judaica Bohemiae* 46, no. 1 (2011): 73-99.

¹⁰ Martin Schulze Wessel, "Czech Anti-Semitism in the Context of Tensions Between National and Confessional Programs, and the Foundation of the Czechoslovak National Church," *Bohemia, Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* 46, no. 1 (2005): 102-107. On Masaryk's ideas and political concepts, see kva Schmidt-Hartmann, Thomas G. Masaryk's

Realism: Origins of 1882-1914 (Munich, 1984); Valentina von Tulechov, Tomas Garnque Vasaryk: Sein kritischer Realismus in Auswirkung aufsein Demokratie- und Eu-Verständnis (Göttingen, 2011).

¹¹ Čechoslovakische Statistik, vol. 9, series VI (Volkszählung 1), part I: Volkszählung in der Cechoslovakischen Republik vom 15. Februar 1921 (Prague, 1924), 86-97. See Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, 29. On the problem of self-conceptions, see the detailed discussion in Katerina Capková, *Czechs, Germans, Jews? National Identity and the Jews of Bohemia* (New York, 2012).

¹² Scott Spector, "Mittel-Europa? Some afterthoughts on Prague Jews, 'Hybridity,' and Translation," *Bohemia* 46, no. 1 (2005): 28-37, here 30.

¹³ Katerina Capková, "Czechs, Germans, Jews—Where is the Difference? The Complexity of National Identities of Bohemian Jews, 1918-1938," *Bohemia* 46, no. 1 (2005): 7-14. On the Jews in Bohemia, see generally Hillel J. Kieval, *The Making of Czech Jewry: National Conflict and Jewish Society in Bohemia, 1870-1918* (New York, 1988). On Prague, see Ines Koeltzsch, *Geteilte Kulturen: Eine Geschichte der tschechisch-jüdisch-deutschen Beziehungen in Prague (1918-1938)* (Munich, 2012).

¹⁴ On the Zionists since 1918, see Tatjana Lichtenstein, "Racializing Jewishness: Zionist Responses to National Indifference in Interwar Czechoslovakia," *Austrian History Yearbook* 43 (April 2012): 75-97, and by the same author "Making' Jews at Home: Zionism and the Construction of Jewish Nationality in Inter-war Czechoslovakia" *East European Jewish Affairs* 36, no. 1 (June 2006): 49-71. Cf. Capková, *Czechs, Germans, Jews?*, 169-241.

¹⁵ Čapek, «Racial and Social Aspects,» 603; Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, 29.

¹⁶ Čechoslovakische Statistik, vol. 98, series VI (Volkszählung 7), part I: Volkszählung in der Cechoslovakischen Republik vom 1. Dezember 1930 (Prag, 1934), 82-99. See Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, 34-36.

¹⁷ Moses Moskowitz, "The Jewish Situation in the Protectorate of Bohemia and Moravia," *Jewish Social Studies* 4, no. 1 (Jan. 1942): 17-44, here 31, 33.

¹⁸ Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, 32-39.

¹⁹ *Ibid.*, 30.

²⁰ For more detail, see the chapter by Jörg Osterloh in this volume. See also Bryant, *Prague in Black*, 22-25. Cf. Caitlin E. Murdock, *Changing Places: Society, Culture, and Territory in the Saxon-Bohemian Borderlands, 1870-1946*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2010.

²¹ Bryant, *Prague in Black*, 23-25; Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, 46f., 53f., 73-77. For a general discussion of the Czechoslovak republic and the refugees between 1933 and 1938, see Katerina Capková and Michal Frankl, *Nejiste utočište. Československo a uprchlici pfeđ nacismem, 1933-1938* (Prague, 2008).

²² Max Hildebert Boehm, *Volkstheorie und Volkstumspolitik der Gegenwart (1935)*. quoted in Sobota, "Czechs and Germans," 312.

²³ Sobota, "Czechs and Germans," 312; Wiskemann, "Czechs and Germans after Munich," 303.

²⁴ See the chapter by Sybille Steinbacher in this volume.

²⁵ Jörg Osterloh, *Nationalsozialistische Judenverfolgung im Reichsgau Sudetenland 1938-1945* (Munich, 2006), 136-165; Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, 60.

²⁶ See the detailed discussion in Osterloh, *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Reichsgau Sudetenland*, 185-203, as well as his contribution to this volume.

²⁷ Peter Heumos, "Flüchtlingslager, Hilfsorganisationen, Juden im Niemandsland: Zur Flüchtlings- und Emigrationsproblematik in der Tschechoslowakei im Herbst 1938," *Bohemia* 25, no. 2 (1984): 243-275, here 247-252; Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, 80f. In general on the flight and expulsions from the annexed territories, see Jan Benda, "Okupace pohraničí a nucená imigrace v letech 1938-1939 (The Occupation of the Border Regions and Forced Emigration between 1938-1939)," *Cesky Casopis Historicky* (The Czech Historical Review) 110, no. 2 (2012): 329-347.

²⁸ Vojta Benes and Roderick Aldrich Ginsburg, *10 Million Prisoners* (Protectorate Bohemia and Moravia) (Chicago, 1940), 14; Bodensieck, "Das Dritte Reich," 249-257; Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, 75-90; Bryant, *Prague in Black*, 25.

²⁹ Benes and Ginsburg, *10 Million Prisoners*, 15; Bodensieck, "Das Dritte Reich," 257-261; Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, 91-93; Bryant, *Prague in Black*, 25. On the discrimination of the Jews and Roma during this phase and the growing chauvinism, see also Mary Heimann, *Czechoslovakia: The State That Failed* (New Haven, 2011).

³⁰ Adolf Hitler, *Hitler: Reden und Proklamationen 1932-1945*, part I, vol. 2, 1935-1938, ed. Max Domarus (Munich, 1965), 960.

³¹ See the description by the Minister for the Administration of Social Affairs and Health Vladislav Klumpar in Wilhelm Dennler, *Die Böhmisches Passion* (Freiburg i. Br., 1953), 95-98. Dennler's diary was probably written after the war in an attempt at self-exoneration. A high official in the Office of the Reich Protector and later Deputy Minister in the Czech government, Dennler represents himself as having been critical of the Nazi leadership, yet does not once mention the persecution of the Jews and describes the German treatment of the Czechs as friendly, apart from a few "excesses." According to Dennler, there was no forced labor; rather, the Czechs had pushed their way into the "Reich."

³² Benes and Ginsburg, *10 Million Prisoners*, 22f.; Bryant, *Prague in Black*, 28.

³³ Decree by the Führer and Reich Chancellor regarding the Protectorate of Bohemia and Moravia, of 16 March 1939, *RGBl.* 1939 I, 485.

³⁴ Law of 13 April 1939 *RGBl.* 1939 j 762 (see Joachim Lilla) «Die Vertretung des 'Reichsgaus Sudetenland' und des 'Protektorats Böhmen und Mähren' im Großdeutschen Reichstag," *Bohemia* 40, no. 2 (1999): 436-471, here 444.

³⁵ According to Helmut Rauschnig, *Gespräche mit Hitler* (New York, 1940), 42; Petr Némec, "Das tschechische Volk und die nationalsozialistische Germanisierung des Raumes," *Bohemia* 32, no. 2 (1991): 424-455, here 426.

³⁶ Decree by the Führer and Reich Chancellor regarding the Protectorate of Bohemia and Moravia, of 16 March 1939, *RGBl.* 1939 I, 485.

³⁷ Hans Umbreit, *Deutsche Militärverwaltungen 1938/39: Die militärische Besetzung der Tschechoslowakei und Polens* (Stuttgart, 1977), 34-56.

³⁸ Klaus Michael Mallmann, "Menschenjagd und Massenmord: Das neue Instrument der Einsatzgruppen und -kommandos 1938-1945," in *Die Gestapo im Zweiten Weltkrieg: "Heimfront" und besetztes Europa*, ed. Gerhard Paul and Klaus-Michael Mallmann (Darmstadt,

2000), 291-316, here 292-294; Oldřich Sládek, "Standrecht und Standgericht. Die Gestapo in Böhmen und Mähren," in *ibid.*, 317-339, here 322-326.

³⁹ Benes and Ginsburg, *10 Million Prisoners*, 30; Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, 99. See also Ernst Frank, *Karl Hermann Frank: Staatsminister im (Heusenstamm, 1971)*, 76.

⁴⁰ He was appointed to the office by the Wehrmacht on 5 April 1939; he did not receive executive powers until ten days later. See Umbreit, *Militärverwaltungen*.

⁴¹ For a detailed treatment, see René Küpper, *Karl Hermann Frank (1898-1946): Eines sudeten-deutschen Nationalsozialisten* (Munich, 2010).

⁴² Initially, Rasch functioned as Befehlshaber der Sipo und des SD (BdS) in Prague, but Stahl-ecker replaced him after five weeks; see Sládek, *Standrecht und Standgericht*, 322-326. See Livia Rothkirchen, "The Protectorate Government and the 'Jewish Question', 1939-1941," *Yad Vashem Studies* 17 (1999): 331-362, here 336.

⁴³ Detlef Brandes, "Nationalsozialistische Tschechenpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren," in *Der Weg in die Katastrophe: Deutsch-tschechoslowakische Beziehungen 1938-1947*, ed. Detlef Brandes and Vaclav Kural (Essen, 1994), 39-56, here 43.

⁴⁴ Decree by the Führer and Reich Chancellor regarding the Protectorate of Bohemia and Moravia, of 16 March 1939, *RGBl.* 1939 I. 486f.

⁴⁵ Rothkirchen, "The Protectorate Government," 336; Jan Björn Potthast, *Das jüdische Zentral-museum der SS in Prag: Gegnerforschung und Völkermord im Nationalsozialismus* (Frankfurt, 2002), 56-60.

⁴⁶ Bryant, *Prague in Black*, 42.

⁴⁷ Benes and Ginsburg, *10 Million Prisoners*, 67f.; Moses Moskowitz, "Three Years of the Pro- tectorate of Bohemia and Moravia," *Political Science Quarterly* 57, no. 3 (September 1942): 353-375, here 372; King, *Budweisers into Czechs and Germans*, 180; Bryant, *Prague in Black*, 45.

⁴⁸ Brandes, "Nationalsozialistische Tschechenpolitik," 42; Bryant, *Prague in Black*, 44; Roth- kirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, 100, 141.

⁴⁹ Central Office report from 2 October 1941, appendix, table 1, in *Deutsche Politik im "Pro- tektorat Böhmen und Mähren" unter Reinhard Heydrich 1941-1942: Eine Dokumentation*, ed. Miroslav Karny et al. (Berlin, 1997), doc. no. 23, 125. For a critique of the figure, see Miroslav Kärny, "Zur Statistik der jüdischen Bevölkerung im sogenannten Protektorat," *Judaica Bohe- miae* 12, no. 1 (1986): 9-19; also Eva Schmidt-Hartmann, "Tschechoslowakei," *Dimension des Völkermords: Die Zahl der jüdischen Opfer des Nationalsozialismus*, ed. Wolfgang Benz (Mu- nich, 1991), 353-379, here 358; Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, 116.

⁵⁰ Josef Bartož, "Die Arisierung jüdischen Vermögens in Olmütz im Jahre 1939," *Theresien- städter Studien und Dokumente* (2000): 282-296, here 283; Jens Hampel, "Das Schicksal der jüdischen Bevölkerung der Stadt Iglau 1938-1942," *Theresienstädter Studien und Dokumente* (1998): 70-99, here 74; Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, IOOf.; Bryant, *Prague in Black*, 34.

⁵¹ Dr. Franz Friedmann's report: "Rechtsstellung der Juden, Protektorat, Stand 31.7.1942," in *Žide v Protektoratu. Hlďšeni Židovske naboženske obce v roče 1942: Dokumenty*, ed. Helena

Krejčova et al. (Prague, 1997), doc. no. 15, 234. See also Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, 99f. On Vienna, see Wolf Gruner, *Zwangsarbeit und Verfolgung: Österreichische Juden im NS-Staat 1938-1945* (Innsbruck, 2000), 23-25.

⁵² See Vojtech Šustek, “Die nationalsozialistische Karriere eines sudetendeutschen Historikers,” in Josef Pßtzner a protektorátni Praha v letech 1939-45, vol. 1. ed. Alena Misková and Vojtech Šustek (Prague, 2000), 71-109; Detlef Brandes and Alena Misková, eds., *Vom Osteuropa-Lehrstuhl ins Präger Rathaus: Josef Pfitzner 1901-1945* (Essen, 2013).

⁵³ On this and the following, see Wolf Gruner, “Das Protektorat Böhmen und Mähren und die antijüdische Politik 1939-1941: Lokale Initiativen regionale Maßnahmen, zentrale Entscheidungen im ‘Großdeutschen Reich,’” *Theresienstädter Studien und Dokumente* (2005): 27-62.

⁵⁴ Cabinet committee to the Office of the Reich Protector on 24 July 1940, mentioned

ⁱⁿ United States Holocaust Memorial Museum/Archives (USHMM) Washington (Prague State Archive, I 3b-5800 carton 387. no. 18, See Rothkirchen. “The Protectorate Government “ 340.

⁵⁵ Bartoz, “Die Arisierung jüdischen Vermögens in Olmütz,” 285; Christoph Kreuzmüller and Jaroslav Kucera, “Die Commerzbank und die Vernichtung der jüdischen Gewerbetätigkeit in den böhmischen Ländern und den Niederlanden,” in *Die Commerzbank und die Juden 1933-1934*, ed. Ludolf Herbst and Thomas Weihe (Munich, 2004), 173-222. here 199. On this and the following see Jörg Osterloh and Harald Wixforth, “Die ‘Arisierung’ im Protektorat Böhmen und Mähren: Rahmenbedingungen und gesetzliche Vorgaben,” in *Die Expansion der Dresdner Bank in Europa*, by Harald Wixforth with the collaboration of Johannes Bär et al. (Munich, 2006), 306-348; Miroslav Kärny, “Die Protektoratsregierung und die Verordnungen des Reichsprotektors über das jüdische Vermögen,” *Judaica Bohemiae* 29 (1993)-54-66.

⁵⁶ In actual fact, the number was probably closer to 20,000, see Osterloh and Wixforth, “‘Arisierung’ im Protektorat,” 306.

⁵⁷ Printed in full in *Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933-1945* (VEJ), vol. 3: Deutsches Reich und Protektorat September 1939—September 1941, ed. Andrea Low (Munich, 2012), doc. no. 237. 569-570; and in *Europa unterm Hakenkreuz: Die faschistische Okkupationspolitik in Österreich und der Tschechoslowakei (1938-1945)*, document selection and introduction by Helma Kaden (East Berlin, 1988). doc. no 32, 106. See also Drahomir Jancik, “Die ‘Arisierungsaktivitäten’ der Böhmisches Escompte Bank im Protektorat Böhmen und Mähren 1939-1945,” in *Banken und ‘Arisierungen’ in Mitteleuropa während des Nationalsozialismus*, ed. Dieter Ziegler (Stuttgart. 2002), 143-173, here 145.

⁵⁸ Ordinance of the CdZ for Moravia of 20 March 1939, USHMM, RG 48.005M, Reel 1 (Prague State Archive, Bodenamnt: Judenvorschriften), no. 3, no fol.; Ordinance of the CdZ for Bohemia of 29 March 1939, USHMM, RG 48.005M, Reel 1 (Prague State Archive, Bodenamnt: Judenvorschriften), no. 2, no fol. See Jaroslava Milotová. *Die Zentralstelle für jüdische Auswanderung in Prag: Genesis und Tätigkeit bis zum Anfang des Jahres 1940*, *Theresienstädter Studien und Dokumente* (1997): 7-30, here 20; Potthast, *Zentralmuseum*.

⁵⁹ Osterloh and Wixforth, “‘Arisierung’ im Protektorat,” 307.

⁶⁰ Minutes of the state secretary conference on 25 March 1939 and appendix in: VEJ/3, doc. no. 240, 574-580, here 579; appendix only printed in *Europa unterm Hakenkreuz Österreich und*

Tschechoslowakei, doc. no. 36, 110-112: see Milotová, "Zentralstelle," 7: Potthast, Zentralmuseum, 62; Umbreit, Militärverwaltungen.

⁶¹ Benes and Ginsburg, 10 Million Prisoners, 135; Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, 102, 117.

⁶² Letter by Böhme (SD headquarters Prague) to head of Security Main Office from 8 June 1939 with report by the Jewish Religious Community of Prague from 1 June 1939, BArch, R 58/6401, fol. 231-234.

⁶³ Benes and Ginsburg, 10 Million Prisoners, 136f.; Rothkirchen, *The Jews of Bohemia Moravia*.

⁶⁴ Note SD II 112 Dannecker 10 Julv 1939 following note by Hägen from 2 May 1939. BArch, R 58/6401, fol. 260; note by Hägen 16 June 1939 regarding submissions to Reiter II (Six), BArch, R 58/6401, fol. 243-24. On this and the following, see Gruner "as Protektorat Böhmen und Mähren," 34-37. See also Hans Safrian, *Eichmanns* (New York, 2009), 50 (German original: Vienna, 1993).

⁶⁵ Note Reich Protector (Burgsdorff) from 2 May 1939. USHMM, RG 48.005M. Also quoted in Milotová, "Zentralstelle," 8.

⁶⁶ Draft law quoted in Benes and Ginsburg, 10 Million Prisoners, 136.

⁶⁷ Michael Wildt, ed., *Die Judenpolitik des SD 1935-1938: Eine Dokumentation* (Munich, 1995), 60.

⁶⁸ King, *Budweisers into Czechs and Germans*, 181.

⁶⁹ Head of the government to protector with draft on 11 May 1939, USHMM, RG 48.005M, Reel 5 (Prague State Archive), I 3b-5803 carton 388, no. 5, no fol.; printed in VEJ/3, doc. no. 246, 593.

⁷⁰ Draft of government ordinance on 11 May 1939, 1-22, USHMM, RG 48.005M, Reel 5 (Prague State Archive), I 3b-5803 carton 388, no. 4, no fol. See also Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, 144.

⁷¹ Draft of the minutes of the meeting at the Reich Protector on 22 May 1939, 1, USHMM, RG 48.005M, Reel 5 (Prague State Archive), I 3b-5803 carton 388, no. 2, no fol.

⁷² *Verordnungsblatt des Reichsprotectors in Böhmen und Mähren* (1939), 45-48; printed in VEJ/3, doc. no. 247 593-596. See SD headquarters Prague B I (Böhme) to CdS on 23 June 1939, BArch, R 58/6401, fol. 255. Regarding the ordinance, see Jaroslava Milotová, "Zur Geschichte der Verordnung Konstantin von Neuraths über das jüdische Vermögen," *Theresienstädter Studien und Dokumente* (2002): 75-115. On legislation in general, see John G. Lexa, "Anti-Jewish Laws and Regulations in the Protectorate of Bohemia and Moravia," in *The Jews of Czechoslovakia: Historical Studies and Surveys*, vol. 3, ed. Avigdor Dagan (Philadelphia, 1984), 75-103. On the economic aspects, see Eduard Kubü, "Die Verwaltung von konfisziertem und sequestriertem Vermögen—eine spezifische Kategorie des 'Arisierungs-Profits: Die Kreditanstalt der Deutschen und ihre Abteilung 'F'" in *Banken und 'Arisierungen*, ed. Ziegler, 175-210, here 179; Kreutzmüller and Kucera, "Die Commerzbank und die Vernichtung der jüdischen GeWerbetätigkeit," 200f.

⁷³ Kubü, "Die Verwaltung von konfisziertem und sequestriertem Vermögen," 177f.; Bartoz, "Die Arisierung jüdischen Vermögens in Olmütz," 286-288.

⁷⁴ In fall 1939, Ludwig was replaced by Dr. Rudolf Stier from the corresponding department at the Reichskommissar in the Sudetenland; Osterloh and Wixforth, "Arisierung" im Protektorat," 307f.

⁷⁵ Quoted in *ibid.*, 309.

⁷⁶ Arieh Tartakower and Kurt R. Grossmann, *The Jewish Refugee* (New York, 1944), 37.

⁷⁷ SD II note from 22 June 1939, BArch, R 58/6401, fol. 261; see also note III12 Dan-necker from 10 July 1939, BArch, R 58/6401, fol. 260+RS. See Safrian, *Eichmanns Men*, 50.

⁷⁸ The Sicherheitshauptamt was the precursor to the Reichssicherheitshauptamt, which was established in September 1939.

⁷⁹ Circular Leiter SD-Amt II (Six) from 16 June 1939, BArch, R 58/6401, fol. 249f: note Hägen from 16 June 1939 regarding submission to Leiter II (Six), BArch, 58/6401, fol. 243-245; note SD II from 22 June 1939, BArch, R 58/6401, fol. 261: see also note II 112 Dannecker from 10 July 1939, BArch, R 58/6401, fol. 260+R=; also circular decree Reichsprotektor Freiherr von Neurath with letter to the prime minister in Prague from 15 July 1939, 1-5, USHMM, RG 48.005M, Reel 4 (Prague State Archive) I 3b-5811 Zentralstelle, no. 1, no fol.; letter printed in: VEJ/3, doc no. 252, 609-610. On the founding of the Prague Central Office in July 1939, see Milotová, "Zentralstelle," 7-30; also Gabriele Ändert, "Die 'Zentralstellen für jüdische Auswanderung' in Wien, Berlin und Prag—ein Vergleich," *Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte* 23 (1994): 276-299.

⁸⁰ On Eichmann see David Cesarani, *Becoming Eichmann: Rethinking the Life, Crimes, and Trial of a "Desk Murderer"* (Cambridge, MA, 2004). On the Central Office in Vienna, see the contribution by Albert Lichtblau in this volume.

⁸¹ USHMM, RG 48.005M, Reel 4 (Prague State Archive) I 3b-5811 Zentralstelle, no. 11, no fol.: Notes Reich Protector I 3 regarding meeting on 19 July 1939, from 9 August 1939. For more details see Gruner, "Das Protektorat Böhmen und Mähren und die antijüdische Politik," 36; also Milotová, "Zentralstelle," 10-15.

⁸² Tartakower and Grossmann, *The Jewish Refugee*, 37

⁸³ See for this wrong assumption: Schmidt-Hartmann, "Tschechoslowakei," 359; Anderl, "Die 'Zentralstellen für jüdische Auswanderung,'" 279. Rothkirchen, too, maintains that even though many anti-Jewish ordinances continued to be issued by the Czech government, they hardly played a role any more in decision making; Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, 145. See also Miroslav Kärny, "Die 'Judenfrage' in der nazistischen Okkupationspolitik," *Historica* 21 (1982): 137-192.

⁸⁴ See for this opinion Bryant, *Prague in Black*, 50.

⁸⁵ Institute of Jewish Affairs of the American Jewish Congress, ed., *Hitler's Ten-Year War on the Jews* (New York, 1943), 57.

⁸⁶ Prague Ministry of the Interior ordinance of 3 August 1939, USHMM, RG 48.005M, Reel 1 (Prague State Archive, Innenministerium: Judenvorschriften), no. 11, no fol.; printed in VEJ/3, doc. no. 256, 616-618. See "Bericht eines Reisenden," in *So-pade—Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands 1934-1940*, vol. 7 (1940), ed. Klaus Behnken (Salzhausen, 1989), 262-264.

⁸⁷ Moskowitz, "Three Years of the Protectorate," 360; Detlef Brandes, *Die Tschechen unter deutschem Protektorat*, part I: Besatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren bis Heydrichs Tod (1939-1942) (Munich, 1969), 165f.

⁸⁸ Ordinance on the Establishment of the Administration and the German Sicherheitspolizei in the Protectorate of Bohemia and Moravia of 1 September 1939, RGBl. 1939 I, 1681; excerpt in *Europa unterm Hakenkreuz: Österreich und Tschechoslowakei*, doc. no. 51, 128f.

⁸⁹ For a detailed discussion of the following, see Wolf Gruner, "Von der Kollektivausweisung zur Deportation der Juden aus Deutschland (1938-1945): Neue Perspektiven und Dokumente," in *Die Deportation der Juden aus Deutschland: Pläne, Praxis, Reaktionen 1938-1945*, ed. Birthe Kundrus and Beate Meyer (Göttingen, 2004), 21-62, here 30-35; also Peter Longerich, *Holoocaust: The Nazi Persecution and Murder of the Jews* (New York, 2010), 151-154 (German original: Munich, 1998).

⁹⁰ Hitler's Ten-Year War, 55. See, with slightly different figures (80,391 persons of Jewish faith and 9,828 non-religious Jews), Alena Häjková, "Erfassung der jüdischen Bevölkerung des Protektorats," *Theresienstädter Studien und Dokumente* Ü997): 50-62, here 53.

⁹¹ The RSHA was formed as a result of a RFSS decree from 27 September 1939. On the Personnel and history of this institution, see the detailed account by Michael Wildt. *An Uncompromising Generation: The Nazi Leadership of the Reich Security Main Office* (Madison, 2009) (German original: Hamburg, 2002).

⁹² Note for Eichmann from 18 October 1939, Yad Vashem (YV) Jerusalem, (Prague State Archive), fol. 22. See also the daily report Mahnsch-Ostrau hU offi« (Dr. Heinrich) from 18 October 1939, YV Jerusalem, 051/no. 91 (Prague State Archive), fol. 22. Regarding the selection and transport, see Lukas Pnbyl, *Das Schicksal des dritten Transports aus dem Protektorat nach Nisko*, *Theresienstädter Studien und Dokumente* (2000): 297-342, here 298.

⁹³ Note from 23 October 1939, BArch, R 70 Böhmen und Mähren, no. 9, no fol.

⁹⁴ YV Jerusalem, 051/no. 91 (Prague State Archive), fol. 38: Telex on 3 November 1939 with daily report (Dannecker) to Vienna headquarters from 1 and 2 November 1939. Most of these Jews were brought to a camp in Vyhne (Eisenbach) in Slovakia in 1940 as a "Jewish emigrant group" until they would emigrate, but in 1941 the camp was changed into a work camp; for more detail, see Pfibyl, "Das Schicksal des dritten Transports"; Eduard Niznansky. "Die Aktion Nisko, das Lager Sosnowiec (Oberschlesien) und die Anfänge des Judenlagers in Vyhne (Slowakei)," *Jahrbuch für Antisemitismusforschung* 11 (2002): 325-335.

⁹⁵ Gruner, "Von der Kollektivausweisung zur Deportation der Juden," 34.

⁹⁶ Gruner, "Das Protektorat Böhmen und Mähren und die antijüdische Politik," 38.

⁹⁷ Benes and Ginsburg, *10 Million Prisoners*, 155-157. For detail on the demonstrations, see Brandes, *Tschechen*, part I, 83-95.

⁹⁸ Brandes, "Nationalsozialistische Tschechenpolitik," 55.

⁹⁹ Bryant, *Prague in Black*, 46-48, 83.

¹⁰⁰ Circular decree of the Reich Protector/Commander of the SiPo and SD II 308/40 from 29 January 1940, USHMM, RG 48.005M, Reel 4 (Prague State Archive), I 3b-5811 Zentralstelle, no. 2, no fol.

¹⁰¹ Götz Aly, "Final Solution": Nazi Population Policy and the Murder of the European Jews (London, 1999), 49 (German original: Frankfurt, 1995). See also the chapters by Ingo Loose and Sybille Steinbacher in this volume.

¹⁰² Vgl. Milotová, "Zentralstelle," 23.

¹⁰³ Report "Rechtsstellung der Juden," Zide, doc. no. 15, 243-248.

¹⁰⁴ English translation of the ordinance printed in Moskowitz, "The Jewish Situation in the Protectorate," 43f. See also the report from the Central Office from 2 October 1941, printed in Deutsche Politik im "Protektorat Böhmen und Mähren," doc. no. 23, 123f.

¹⁰⁵ Ibid., 127, appendix: table 2.

¹⁰⁶ Osterloh and Wixforth, "Arisierung' im Protektorat," 310. Ordinance of 26 January 1940 in Verordnungsblatt des Reichsprotectors Böhmen und Mähren (1940/7), 41f. excerpt in Europa unterm Hakenkreuz: Österreich und Tschechoslowakei, doc. no. 62, 139.

¹⁰⁷ Moskowitz, "The Jewish Situation in the Protectorate," 26f.

¹⁰⁸ At the end of June 1940 in the jurisdiction of the regional administrator of Prague, the trustees included 1,109 German but only 96 Czechs. For more detail see Osterloh and Wixforth, "Arisierung' im Protektorat." 307, 310-3.31. See also Kärny, "Die 'Judenfrage' in der nazistischen Okkupationspolitik," 142, 150, 167; Rothkirchen. The Jews of Bohemia and Moravia, 107f. Recently, see Drahomir Jancik, Eduard Kubü, and Jifi Sousa, Arisierungsgewinnler: Die Rolle der deutschen Banken bei der "Arisierung" und Konfiskation jüdischer Vermögen im Protektorat Böhmen und Mähren (1939-1945), with collaboration by Jiri Novotny (Wiesbaden, 2011).

¹⁰⁹ Nemeč, "Das tschechische Volk," 446. See also Moskowitz, "The Jewish Situation in the Protectorate," 26.

¹¹⁰ Wilhelm Dennler, Sozialpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren (Berlin. 1940). 4, 9.

¹¹¹ On the use of forced labor, see Wolf Gruner, Jewish Forced Labor under the Nazis: Economic Needs and Nazi Racial Aims 1938-1944 (New York, 2006) 141-173.

¹¹² Brandes, "Nationalsozialistische Tschechenpolitik," 52; Petr Nemeč, "Die Lage der deutschen Nationalität im Protektorat Böhmen und Mähren unter dem Aspekt der 'Eindeutschung' dieses Gebiets," Bohemia, 32 no. 1 (1991): 39-59, here 39f.

¹¹³ Nemeč. "Die Lage der deutschen Nationalität," 40-55.

¹¹⁴ Nemeč, "Das tschechische Volk," 443f.; Bryant, Prague in Black, 116-125.

¹¹⁵ Handwritten submission (Rudolf Pitzak) to the Office of the Reich Protector (February 1940), USHMM, RG 48.005M, Reel 4 (Prague State Archive, carton I-3b-5851), no. 1, no fol.; Narodni Arijekä Kulturni Jednotav [National Aryan Cultural Association] Prague to Reich Protector von Neurath on 12 June 1940, *ibid.*, no. 6, no fol.; Olmütz regional administrator to Reich Protector on 13 June 1940, *ibid.*, no. 4, no fol.; and Reich Protector/BdS to Gruppe 1/3 at the Reich Protector on 5 March 1940, *ibid.*, no. 3, no fol.; this last documented printed in VEJ/3, doc. no. 272, 664.

¹¹⁶ King, Budweisers into Czechs and Germans, 181.

¹¹⁷ Olmütz regional administrator to Reich Protector on 13 June 1940, USHMM, RG 48.005M, Reel 4 (Prague State Archive carton, I-3b-5851), no. 4, no fol.; printed in VEJ/3, doc. no. 280,

677; also circular decree of the Prague Ministry of the Interior on 9 July 1940, USHMM, RG 48.005M, Reel 1 (Prague State Archive, Innenministerium: Judenvorschriften), no. 44, no fol.

¹¹⁸ Jüdisches Nachrichtenblatt, Prague edition from 13 August 1940; Ruth Bondy, "Chronik der sich schließenden Tore: Jüdisches Nachrichtenblatt—Zidovske Listy (1939-1945)," *Theresienstädter Studien und Dokumente* (2000): 86-103, here 95.

¹¹⁹ Report "Rechtsstellung der Juden," Zide, doc. no. 15, 246f., 261f. See *Hitler's Ten-Year War*, 58.

¹²⁰ Report of the Israeli Religious Community Vienna 1938-1944/45 (Löwenherz report), 25, Central Zionist Archives, Jerusalem (CZA), S 26, no. 1191g, no fol.; see Safrian, *Eichmann's Men*, 66.

¹²¹ Circular decree Reich Protector/Commander of the SiPo and SD II 1305-6/40 (signed by Frank) from 17 August 1940, USHMM, RG 48.005M, Reel 3 (Prague State Archive), no. 60, no fol.; printed in VEJ/3, doc. no. 286, 689-690.

¹²² More examples proving this are provided in Gruner, "Das Protektorat Böhmen und Mähren und die antijüdische Politik," 42.

¹²³ Report "Sonderaktionen" by Jewish Religious Community in Prague (1942), Zide, doc. no. 14, 227; report "Rechtsstellung der Juden," in Zide, ed. Krejcová et al., doc. no. 15, 246f, 256; *Hitler's Ten-Year War*, 59; Bondy, "Chronik," 94f.

¹²⁴ Copy of monthly report by SD-Leitabschnitt Prague March 1941, 57, USHMM, RG 11.001 M.23, Reel 91 (OSOBI, 1488-1-15), fol. 7; monthly report SD-Leitabschnitt Prague (May 1941) from 1 June 1941, 46, USHMM, RG 11.001 M.15, Reel 83 (OS_ OBI, 1322-2-391), fol. 49.

¹²⁵ Moskowitz, "Three Years of the Protectorate," 357.

¹²⁶ According to the report on the successful Volkstum work of the regional administrators on 5 October 1940, reference in Nemeč, "Das tschechische Volk," 452.

¹²⁷ Brandes, *Tschechen*, part I, 165f; idem, "Nationalsozialistische Tschechenpolitik," o2.

¹²⁸ Moskowitz, "The Jewish Situation in the Protectorate," 18.

¹²⁹ Central Office report from 2 October 1941, *Deutsche Politik im "Protektorat Böhmen und Mähren"*, doc. no. 23, 123.

¹³⁰ Jüdisches Nachrichtenblatt, Prague edition from 21 February 1941; English translation printed in Moskowitz, "The Jewish Situation in the Protectorate," 41.

¹³¹ For more detail, see Gruner, *Jewish Forced Labor*, 152-158.

¹³² For more detail, see *ibid.*, 158-164.

¹³³ After being published on 22 August 1941, the Reich Protector's ordinance from 0 August 1941 went into effect on 1 September 1941; handwritten notice on the aft of the Reich Protector ordinance from June 1941, USHMM, RG 48.00oM, Reel 4 (Prague State Archive), I 3b-5812 Armenfürsorge für Juden, no. 2-3.

¹³⁴ Third ordinance on the implementation of the Law for the protection of German Blood and German Honor, of 5 July 1941, *RGBl.* 1941 1, 384; printed in VEJ/3, doc. no. 309, 732-733. See also *Verordnungsblatt des Reichsprotectors* from 5 July 1941, 403; Nemeč, "Das tschechische Volk," 446.

¹³⁵ See Gruner, "Von der Kollektivausweisung zur Deportation der Juden," 46-51.

¹³⁶ Police order on the marking of the Jews, of 1 September 1941, *RGBl.* 1941 I, 547.

¹³⁷ State Secretary Frank to Lammers on 16 July 1941 (excerpt), *Verfolgung, Vertreibung, Vernichtung. Dokumente des faschistischen Antisemitismus 1933-1942*, ed. Kurt Pätzold (Leipzig, 1983), doc. no. 269, 294.

¹³⁸ Jaroslava Milotová, "Der Okkupationsapparat und die Vorbereitung der Transporte nach Lodz," *Theresienstädter Studien und Dokumente* (1998): 40-69, here 41; Potthast, *Zentralmuseum*, 133.

¹³⁹ Gerwarth, *Hitler's Hangman*, 218-277.

¹⁴⁰ Rothkirchen, "The Protectorate Government," 353; Detlef Brandes, *Die Tschechen unter deutschem Protektorat*, part II: *Besatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren von Heydrichs Tod bis zum Prager Aufstand (1942-1945)* (Munich, 1975), 10; Miroslav Karny, "Reinhard Heydrich als Stellvertretender Reichsprotektor in Prag," in *Deutsche Politik im "Protektorat Böhmen und Mähren"*, 9-75, here 9-12; Bryant, *Prague in Black*, 129-143.

¹⁴¹ Brandes, "Nationalsozialistische Tschechenpolitik," 45; Moskowitz, "Three Years of the Protectorate," 373; Bryant, *Prague in Black*, 145.

¹⁴² It had probably been anticipated since December 1941 that a German would enter the Czech government. This formed part of the planned administrative reform that was also supposed to include the creation of a German state ministry, which in fact was not established until 1943; Dennler, *Die Böhmisches Passion*, 65-68.

¹⁴³ Circular decree of the Reich Protector/Commander of the SiPo and SD on 29 September 1941, USHMM, RG 48.005M, Reel 4 (Prague State Archive), carton, I-3b-5851, no. 21, no fol. See *Deutsche Politik im "Protektorat Böhmen und Mähren"*, 97, doc. no. 14. See Milotová, "Okkupationsapparat," 57.

¹⁴⁴ Quoted in Milotová, "Okkupationsapparat," 56.

¹⁴⁵ Dr. Kliment to Josef Jezek (Minister of the Interior) on 6 October 1941, *Deutsche Politik im "Protektorat Böhmen und Mähren"*, 128; see Milotová, "Okkupationsapparat," 41; Ministry of the Interior statement, undated, *Deutsche Politik im "Protektorat Böhmen und Mähren"*, 128f.

¹⁴⁶ Central Office report from 2 October 1941, appendix: table 1, *Deutsche Politik im "Protektorat Böhmen und Mähren"*, 125, doc. no. 23.

¹⁴⁷ Record of the security police conference in Prague on the "solution of the Jewish question" in the protectorate, 10 October 1941, *Deutsche Politik im "Protektorat Böhmen und Mähren"*, 137-141, doc. no. 29. Also printed in Peter Longerich, ed., *Die Ermordung der europäischen Juden: Eine umfassende Dokumentation des Holocaust 1941-1945* (Munich, 1989), doc. no. 64, 172-176.

¹⁴⁸ Circular decree of the Reich Protector/Commander of the SiPo and SD I 2776/41 of 12 October 1941, USHMM, RG 48.005M, Reel 3 (Prague State Archive), no. 9, no fol.

¹⁴⁹ Milotová, "Okkupationsapparat," 60f.

¹⁵⁰ Gruner, "Kollektivausweisung," 51.

¹⁵¹ Häjková, "Erfassung der jüdischen Bevölkerung," 54; Milotová, "Okkupationsapparat," 46; Schmidt-Hartmann, "Tschechoslowakei," 361; Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, 125.

¹⁵² Meeting Jezek with Böhme on 3 November 1941, *Deutsche Politik im "Protektorat Böhmen und Mähren"*, 174, doc. no. 44: 11. See Milotová, "Okkupationsapparat. 42; Potthast, Zentralmuseum, 133.

¹⁵³ For more detail, see Gruner, *Jewish Forced Labor*, 162-166.

¹⁵⁴ Table: Age distribution of Jews from 14 November 1941, Leo Baeck Institute Archive New York, Max Kreutzberger, Research Papers, AR 7183, box 2, folder 2 fol 32.

¹⁵⁵ Conference protocol, in Kurt Pätzold and Erika Schwarz, *Tagesordnung: Judenmord: Eine Dokumentation zur Organisation der "Endlösung"* (Berlin, 1992), doc no. 24, 102-112, citation: 107. On the conference's goals, with various interpretations, see Pätzold and Schwarz, *Tagesordnung: Judenmord*, 44-46; Longerich, *Politik*, 466-472; Christian Gerlach, "Die Wannsee-Konferenz, das Schicksal der deutschen Juden und Hitlers politische Grundsatzentscheidung, alle Juden Europas zu ermorden," *WerkstattGeschichte* 18 (1997): 7-44; Mark Roseman, *The Wannsee Conference and the Final Solution: A Reconsideration* (New York, 2002).

¹⁵⁶ Pätzold and Schwarz, *Tagesordnung: Judenmord*, 107.

¹⁵⁷ For detail on the following see H. G. Adler, *Theresienstadt 1941-1945: Das Antlitz einer Zwangsgemeinschaft: Geschichte, Soziologie, Psychologie* (Tübingen, 1955); idem, ed., *Die verheimlichte Wahrheit: Theresienstädter Dokumente* (Tübingen, 1958).

¹⁵⁸ Report by the Jewish Religion Community in Prague, "Arbeit" (undated; mid 1942), Krejčová et al., Zide, doc. no. 5, 108. On the construction unit and the status of these men in the subsequent ghetto hierarchy, see Anna Häjková, "Die fabelhaften Jungs aus Theresienstadt: Junge tschechische Männer als dominante soziale Elite im Theresienstädter Ghetto," in *Im Ghetto 1939-1945: Neue Forschungen zu Alltag und Umfeld*, ed. Christoph Dieckmann and Babette Quinkert (Beiträge zur Geschichte des Nationalsozialismus, vol. 25) (Göttingen, 2009), 116-135.

¹⁵⁹ Circular decree of the Reich Protector/Commander of the SiPo and SD I 3098/41 on 15 December 1941. USHMM Washington, RG 48.005M, Reel 3 (Prague State Archive), no. 10, no fol.

¹⁶⁰ Rothkirchen. *The Jews of Bohemia and Moravia*, 129.

¹⁶¹ Vojtech Blodig, *Theresienstadt in der "Endlösung der Judenfrage" 1941-1945: Führer durch die Dauerausstellung des Ghetto-Museums in Theresienstadt (Terezin, 2003)*, 32f.; Schmidt-Hartmann, "Tschechoslowakei," 362; Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, 127f. On the fate of the transport, see Andrej Angrick and Peter Klein, *The "Final Solution" in Riga: Exploitation and Annihilation, 1941-1944* (New York, 2009), 215, 219-225 (German original: Darmstadt 2006).

¹⁶² *Verordnungsblatt des Reichsprotectors*, no. 7, 1942 on 28 February 1942, facsimile in *Europa unterm Hakenkreuz: Österreich und Tschechoslowakei*, illustration 22. See Heydrich to Frick on the ordinance of 16 February 1942, *Deutsche Politik im Protektorat Böhmen und Mähren*, doc. no. 82, 237. On the Bohemian and Moravian emigration fund, see Gabriele Anderl and Dirk Rupnow, *Die Zentralstelle für indische Auswanderung als Beraubungsinstitution. Nationalsozialistische Institutionen des Vermögensentzuges*, editorial collaboration by Alexandra-Eileen Wenck (2004).

¹⁶³ Gruner, *Jewish Forced Labor*, 166-169; also report by Prague Deputy Primator Josef Pfitzner Prag to State Secretary Frank for 1 November to 31 December 1942, in Misková and Sustek, Pfitzner, doc. no. 17, 327.

¹⁶⁴usseldorf Gestapo report from 9 March 1942 regarding meeting on 6 March 1942 in Amt IV B 4, ed. Helmut Eschwege, Kennzeichen J. Bilder, Dokumente, Berichte ur Geschichte der Verbrechen des Hitlerfaschismus an den deutschen Juden 1933-/ 5 (Ber)iti. 1981), 193; Deutsche Politik im "Protektorat Böhmen und Mähren , 165

¹⁶⁵Gurner' Jewish Forced Labor, 170-172.

¹⁶⁶Eva Hahn, "Verdrängung und Verharmlosung: Das Ende der jüdischen Bevölkerungsgruppe in den böhmischen Ländern nach ausgewählten tschechischen und sudetendeutschen Publikationen," in *Der Weg in die Katastrophe*, ed. Brandes and Kural, 135-150, here 147.

¹⁶⁷King, *Budweisers into Czechs and Germans*, 187; Bryant, *Prague in Black*, 167-172.

¹⁶⁸Report Israelite Religious Community Vienna 1938-1944/45 (Löwenherz report), 41, CZA Jerusalem, S 26, no. 1191g, no fol. See notice regarding visit in the RSHA on 29-30 May 1942; quoted in Safrian, *Eichmann's Men*, 118; also Reich Association comment from 29 May 1942, BArch, R 8150, no. 8, fol. 109.

¹⁶⁹King, *Budweisers into Czechs and Germans*, 187; Bryant, *Prague in Black*, 167-172.

¹⁷⁰Brandes, "Nationalsozialistische Tschechenpolitik," 55f.

¹⁷¹Regierungsverordnung über die arbeitsrechtliche Behandlung der Juden im Protektorat Böhmen und Mähren, mentioned in Gruner, *Jewish Forced Labor*, 170f.

¹⁷²Bryant, *Prague in Black*, 151.

¹⁷³Report by Prague Deputy Primator Josef Pfitzner Prag to State Secretary Frank for 1 September to 31 October 1942, from 2 November 1942, in Miškova and Šustek, Pfitzner, doc. no. 16, 308.

¹⁷⁴Report by the Inspector for Statistics at the Reichsführer SS, status 1 January 1943 (Korherr report), 5, Leo Baeck Institute Archive New York, Microfilms: Wiener Library London, 500 series, no. 526. See Jewish Black Book Committee. *The Black Book: The Nazi Crime against the Jewish People* (New York, 1946), 178.

¹⁷⁵Ordinance of 25 November 1941, RGBl. 19411, 722.

¹⁷⁶"Verordnung über den Verlust der Protektoratsangehörigkeit"; RGBl. 1942 I, 637.

¹⁷⁷"Gesetz über die Einziehung kommunistischen Vermögens" from 26 May 1933 and "Gesetz über die Einziehung volks- und staatsfeindlichen Vermögens" from 14 July 1933, RGBl. 1933 I, 293 und 479.

¹⁷⁸Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, 130.

¹⁷⁹Yaacov Lozowick, *Hitler's Bureaucrats: The Nazi Security Police and the Banality of Evil* (London, 2000), 107f., 113.

¹⁸⁰Bryant, *Prague in Black*, 151.

¹⁸¹Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, 130-135.

¹⁸²René Küpper, "Karl Hermann Frank als Deutscher Staatsminister für Böhmen und Mähren," in *Geteilt, besetzt, beherrscht: Die Tschechoslowakei 1938-1945; Reichsgau Sudetenland, Protektorat Böhmen und Mähren, Slowakei*, ed. Monika Glettler. Lubomir Lipták, and Alena Miškova (Essen, 2004), 31-52.

¹⁸³Berta Landre, "Jüdische Zwangsarbeit in Prag," *Zeitgeschichte* 9 no. 11/12 (1982): 365-377.

¹⁸⁴Ludomir Kocourek, “Das Schicksal der Juden im Sudetengau im Licht der erhaltenen Quellen,” *Theresienstädter Studien und Dokumente* (1997): 86-104, here 96; Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, 157.

¹⁸⁵However, at this time many Polish and Hungarian Jews were among the tens of thousands of KZ inmates who had been brought to the protectorate for the construction of armament factories. At least thirty-seven KZ satellite camps existed in Bohemia between 1942 and 1945. Jörg Skriebeleit, “Die Außenlager des KZ Flossenbürg in Bohmenien KZ-Außenlager Geschichte und Erinnerung, special issue *Dachauer Hefte u* (1999): 196-217, here 199-208; Miroslava Benesová, “Das Konzentrationslager in Leitnitz und seine Häftlinge,” *Theresienstädter Studien und Dokumente* 11990. 21-240: as well as, recently, Alfons Adam, “Die Arbeiterfrage soll mit Hilfe von Hafthngen gelöst werden”: Zwangsarbeit in KZ-Außenlagern auf dem Gebiet der heutigen Tschechischen Republik (Berlin, 2013)—I would like to thank Jörg Osterloh for the reference.

¹⁸⁶Rothkirchen. *The Jews of Bohemia and Moravia*, 133.

¹⁸⁷Bryant, *Prague in Black*, 151.

¹⁸⁸Miroslav Kärny. “Die tschechischen Opfer der deutschen Okkupation,” in *Der Weg in die Katastrophe*, ed. Brandes and Kural, 151-164, here 152f.

¹⁸⁹Rothkirchen, *The Jews of Bohemia and Moravia*, 134.

¹⁹⁰On the prosecution of Czechs who participated in the protectorate policy, see Benjamin Frommer, *National Cleansing: Retribution against Nazi Collaborators in Postwar Czechoslovakia* (New York, 2004).